

Güç ve Meşruiyet Zemininde
OTORİTE ARAYIŞI
Memlûk Coğrafyasında İktidar ve Ulemâ
(1250-1517)

Yazar
Doç. Dr. Aygöl DÜZENLİ

© Copyright 2026

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

Bu Kitap, "MEMLÜKLER DÖNEMİNDE İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİSİ (648-923/1250-1517)" Adlı Doktora Tezinden Üretilmiştir.

ISBN	Yayın Koordinatörü
978-625-375-918-6	Yasin DİLMEN
Kitap Adı	Sayfa ve Kapak Tasarımı
Güç ve Meşruiyet Zemininde Otorite Arayışı: Memlûk Coğrafyasında İktidar ve Ulemâ (1250-1517)	Akademisyen Dizgi Ünitesi
Editörler	Yayıncı Sertifika No
Nahide BOZKURT ORCID iD: 0009-0005-3021-3183 Fatih Yahya AYAZ ORCID iD: 0000-0003-3261-4915	47518
Yazar	Baskı ve Cilt
Aygül DÜZENLİ ORCID iD: 0000-0002-5471-2690	Vadi Matbaacılık
	Bisac Code HIS039000
	DOI 10.37609/akya.4042

Kütüphane Kimlik Kartı

Düzenli, Aygül.

Güç ve Meşruiyet Zemininde Otorite Arayışı: Memlûk Coğrafyasında İktidar ve Ulemâ (1250-1517) / Aygül Düzenli; ed. Nahide Bozkurt, Fatih Yahya Ayaz.

Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2026.

352 s. ; 160x235 mm.

Bibliyografya, Ekler ve Dizin var.

ISBN 9786253759186

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A Yenışehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

*“Yaşarken kıymeti bilinenlerden olması” temennisiyle,
Memlûk sahasının önde gelen isimlerinden
Kıymetli Hocam Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ’a...*

ÖNSÖZ

İktidar-ulemâ ilişkileri, İslâm tarihinin kadim sorunlarının başında geldiği gibi günümüzde de araştırmacıların ilgisini çeken önemli konular arasındadır. Devleti yöneten ve gücü elinde tutanlarla, sermayesi bilgi ve ilmî itibarları olanlar arasındaki çeşitli zeminlerde yürütülen münasebetlerin seyri, idarî mekanizmanın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir. Halk iki kesimin de ortak paydalarının başında gelmektedir ve hem iktidar hem de ilmiye sınıfı toplumu temsil etme iddiasındadır. İktidar tarafı askerî gücü ve siyasî becerileriyle halkı ve menfaatlerini koruma görevini üstlenmekte, yine halkın ürettiği malî gücü onun yararına kullanarak veya kullandığı iddiasıyla kendisine meşruiyet alanı oluşturmaktadır. İlmiye sınıfı ise eğitim-öğretimden hukukî meselelerin çözümüne, mensup olunan dinin temsilciliğinden halkın manevî sorunlarının giderilmesine kadar çeşitli alanlarda görev icra ederek yine temelde halktan aldığı güçle yönetimde yer almak arzusundadır. Dolayısıyla iki kesim de meşruiyetini toplumsal destekten sağlamaktadır. Bu bakımdan iktidar ve toplumun gönül rızasıyla paylaşılan zeminler üzerinden sağlıklı bir ilişki içerisine girmesi hem devletin devamı hem de halkın menfaatleri açısından önemli kabul edilmektedir.

İktidar ve halkın birçok açıdan farklı olduğu Memlûkler (648-923/1250-1517) gibi devletlerde bahsi geçen ilişkinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için aracı rolünü oynayacak kesimlere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Memlûk kökenli Türkler'in kurduğu Memlûk Devleti de asırlarca çeşitli hanedanlar eliyle, son olarak Eyyûbîler (567-866/1171-1462) tarafından idare edilen Mısır ve Suriye halkını meşruiyet temelinde yönetebilmek için ulemânın aracılığına başvurmuştur. Memlûkler ve halkın ortak paydalarının başında İslâm gelmekteydi ve onun temsilcisi olan ulemâ da iktidarın icraatına meşruiyet sağlayan aracı rolündeydi. Bu aracılık idarî teşkilatta yer alan ve “vezâif-i dîniyye” olarak isimlendirilen görevlere atanmak ve böylece askerî elite müşterek bir zeminde bulunmak sayesinde gerçekleşiyordu. Dolayısıyla dört başkadılık sisteminin tesis edilmesi, bu sisteme bağlı yüzlerce kadî nâibinin istihdamı, birçok medrese, hankah vb. müessesenin açılarak buralarda ulemânın görevlendirilmesi çok sayıda ilmî mansıbın ortaya çıkmasına ve ulemâ sınıfının yönetimle daha fazla münasebette bulunmasına vesile olmuştur.

Memlûkler döneminde ilmî mansıpların bu kadar artması ulemanın devlet teşkilatında önemli görevlere getirilmesini beraberinde getirmiş ve bu sebeple iktidar ve ulemâ siyasî, idarî, iktisadî ve sosyal birçok alanda münasebet içerisine girmiştir. Toplum menfaati merkezindeki bu ilişkilerin ortaya konulması hem Memlûk devlet mekanizmasının işleyişini anlamak hem de iktidar-halk ilişkilerinin nasıl yürütüldüğünü tespit etmek bakımından büyük önem arz etmektedir. Bazı dönemsel farklılıklar bulunmakla birlikte devletin kuruluşundan yıkılışına kadar yürütülen iktidar-ulemâ ilişkisi, ırsî saltanat sisteminin yerleşemediği Memlûkler’de ulemânın sağladığı ve halifenin de önemli rol oynadığı meşruiyet sağlama zemininde gelişmiştir. Dolayısıyla Memlûk iktidarının ulemâ ile münasebetleri din-devlet ilişkilerinin bu dönemdeki seyrini tespit açısından da önemlidir.

Ülkemizde ve yurtdışında konuyla alakalı doğrudan ve bütüncül bir çalışma tespit edilememesi, Yaacov Lev’in bu dönemdeki iktidar-ulemâ ilişkisini konu edinen makalesi ile Kâzım Uzun’un saltanat-hilâfet ilişkisini ele alan doktora tezinin de sınırlı kapsamları sebebiyle bu tür bir çalışmanın elzem olduğu kanaatine varılmıştır. Bunların dışında ülkemizde ve yurtdışında kaleme alınmış bazı makalelerin kısmen yüzeysel kısmen de dar kapsamlı değerlendirmeleri böylesine geniş bir konu için faydalı kabul edilse bile yeterli değildir. Dolayısıyla İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde üç asra yakın hüküm sürmüş olan Müslüman Türk Devleti Memlûkler’in ulemâ ile münasebetlerinin bir bütünlük içerisinde ele alınması önemli bir boşluğun doldurulmasını sağlayacaktır. Doktora tezimizden üretilen çalışma, yönetime doğrudan katılan ve sultanla mutat görüşme ayrıcalığına sahip olan başkadılar, kadı askerler, dârüladl müftüleri, beytülmal vekilleri ve muhtesibler gibi üst düzey ulemâ ile sınırlandırılmıştır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Memlûk Devleti siyasî tarihi ve teşkilatı ana hatlarıyla ele alınmış, buraya iktidar-ulemâ ilişkilerinin belirleyicileri ile alakalı faydalı olacağı düşünülen bir kısım da eklenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde siyasî ve askerî alanlarda iktidar-ulemâ ilişkileri ele alınmış, alt başlıklarla konu ayrıntılandırılmıştır. İkinci bölümde ise adli/dinî, sosyal ve ilmî hayatta iktidar-ulemâ ilişkileri üzerinde durulmuş ve çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

Çalışmamız sırasında bazı kurum ve kuruluşlar ile birçok kişinin önemli yardım ve desteklerini gördüğümüzü belirtmeliyiz. Öncelikle akademik duruşu ile bana örneklik eden, ilmî bakış açısı, tavsiye ve yönlendirmeleriyle yardımlarını

esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Nahide BOZKURT’a ve beni bu konuyu çalışmaya teşvik etmesinin yanısıra kıymetli vaktini çalışmanın eksikliklerini gidermek için içtenlikle ayıran, ilim yolculuğumda beni diri tutan, ilmî hassasiyeti ve özverisi ile çalışma boyunca desteğini her daim yanımda hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ’a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma konumu öğrendiği andan itibaren zihnimde yeni pencereler açan soruları ve teşvik edici söylemleriyle beni destekleyen muhterem hocam Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN’e, çalışmanın içeriğinin oluşmasında kıymetli vakitlerini benden esirgemeyen, çalışmaları ve tavsiyelerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Cüneyt KANAT’a, akademik hayata adım atmamda önemli etkileri bulunan ve lisans yıllarımdan itibaren maddî-manevî desteklerini gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Tuğrul YÜRÜK ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan COŞAR’a içtenlikle teşekkür ediyorum. Ayrıca kıymetli hocam Prof. Dr. Muzaffer TAN’a ve Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN’a da katkı ve desteklerinden ötürü şükranlarımı sunarım. Son olarak, varlığı ile bana güç veren ve bu zorlu çalışma sürecinde yoluma yoldaşlık eden kıymetli dostum Doç. Dr. Fatmanur ALİBEKİROĞLU EREN’e, her zaman yanımda olan annem, babam ve sevgili kardeşlerim Kübra ve Abdulsamet’e, gelişi ve gülüşüyle hayatımıza neşe katan sevgili yeğenim Çınar Ege’ye, çalışma boyunca beni büyük bir sabırla destekleyen, yol gösterici eleştiri ve katkılarıyla yardımlarını gördüğüm ve her daim yanımda olan sevgili eşim Ahmet DÜZENLİ’ye hususen teşekkürlerimi sunarım. Son olarak Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında beni destekleyen TÜBİTAK’a da teşekkür ederim.

Aygül DÜZENLİ

Adana 2026

İÇİNDEKİLER

Önsöz	v
Yönteme Dair.....	xiii
Kaynak ve Araştırmalar	xix
Kaynaklar	xix
Araştırmalar	xxxi
Giriş	1
I. KAPSAM VE ÖNEM	1
II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SINIRLILIKLAR.....	6
III. ANA HATLARIYLA MEMLÛK DEVLETİ	11
A. Siyasî Tarih.....	11
B. Memlûk Devlet Teşkilatı	16
1. Askerî Bürokratik Teşkilat.....	21
2. Sivil Bürokratik Teşkilat.....	23
3. Adlî ve Dinî Teşkilat.....	23
IV. İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİNİN BELİRLEYİCİLERİ.....	31
BÖLÜM 1	
Siyasî ve Askerî Alanlarda İktidar-Ulemâ İlişkileri	41
I. SİYASÎ ALANDA İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ	41
A. Saltanat Değişiklikleri	41
1. Meşruiyet Sağlayıcı.....	44
2. İstişare Mercii.....	52
3. Gönüllü/Gönülsüz Tarafgir	54
B. Hilâfet Değişiklikleri	64
C. Bazı İdarî Tasarruflar.....	76
D. Adlî/Dinî Teşkilattaki Tayin ve Aziller.....	82

1. Başkadılar	82
2. Kadı Asker, Dârüladl Müftüleri, Beytûlmâl Vekilleri ve Muhtesibler	105
3. Hatîb ve Müderrisler	122
E. İktidar-Ulemâ İlişkilerinde Farklı Bir Boyut: Ulemânın Cezalandırılması	130
II. ASKERÎ ALANDA İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ	134
A. Askerî Seferler	134
B. Askerî İsyanlar	152
BÖLÜM 2	
Adli/Dinî, Sosyal ve İlmî Hayatta İktidar-Ulemâ İlişkileri	161
I. ADLÎ/DİNÎ MESELELERDE İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ	161
A. Fıkî Meseleler	161
1. Sultan-Ulemâ	162
2. Ümerâ-Ulemâ	187
3. Ulemâ-Ulemâ	201
B. İtikâdî Meseleler	205
C. Dinî Merâsimler	217
II. SOSYAL HAYATTA İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ	225
A. Afet Dönemleri	225
B. Halk Ayaklanmaları	232
C. Kadınlarla İlgili Meseleler	237
D. Gayrimüslimlerle İlgili Meseleler	243
III. İLMÎ HAYATTA İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİ	257
A. İktidar Mensuplarının İlme ve Ulemâya İlgisi	257
B. İktidar-Ulemâ İlişkilerine Dair Bazı Tarihçilerin Değerlendirmeleri	266
Sonuç	277
Bibliyografya	285
Ekler	303
Dizin	307

KISALTMALAR

<i>a.e.</i>	<i>aynı eser</i>
<i>a.mlf.</i>	aynı müellif
<i>Alm.</i>	Almanca
<i>Arap.</i>	Arapça
<i>b.</i>	bin, ibn (oğlu)
<i>bk.</i>	bakınız
<i>bs.</i>	baskı
<i>BSOAS</i>	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
<i>ç.</i>	çoğulu
<i>Çev.</i>	çeviren/tercüme eden
<i>der.</i>	Derleyen
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>dn.</i>	dipnot
<i>ed.</i>	Editör
<i>EP</i>	<i>The Encyclopaedia of Islam (New Edition)</i>
<i>Fran.</i>	Fransızca
<i>haz.</i>	hazırlayan
<i>IJMES</i>	<i>International Journal of Middle East Studies</i>
<i>İng.</i>	İngilizce
<i>JAOS</i>	<i>Journal of the American Oriental Society</i>
<i>JSAI</i>	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam</i>
<i>krş.</i>	Karşılaştırmamız
<i>MSR</i>	<i>Mamlūk Studies Review</i>

Kısaltmalar

nşr.	neşreden (tahkik eden)
ö.	ölümü
s.	sayfa
trc.	Tercüme eden
t.y.	basım tarihi yok
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzerleri
vd.	ve devamı
v.dğr.	ve diğerleri
vs.	vesâire

YÖNTEME DAİR

Çalışmamız Memlûkler döneminde iktidar ve ulemâ arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla ele alınan bütün rivayetler kronolojiye riayet edilerek değerlendirilmiş, olaylar arasındaki bağlantılar mümkün mertebe tespit edilmiştir. Ele alınan örneklerde dönemler arasındaki orantı gözetilmiş, bir dönemi simgeleyecek ölçüde ve yaygınlıkta örnekler sunulmaya çalışılmıştır. Ancak bazı dönemlerde belli sahalardaki örnek hadiselerin çok sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu gibi durumlarda konunun akışına göre hadiseyi en güzel şekilde yansıttığını düşündüğümüz örnekler metne dâhil edilirken, diğerlerine dipnotlarda referans verilmesi tercih edilmiştir. Bu noktada örnek olayların tespitinde esas alınan eserlere de işaret edilmelidir. Çalışmada Memlûk tarihi ile ilgili en teferruatlı eser olarak kabul edilen Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *es-Sülûk* adlı kitabı temel alınmıştır. Makrîzî'nin vefatından sonraki dönem için takipçisi ve talebesi İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) kronolojik tarih eserlerinden istifade edilmiş, son dönemin çok az sayıdaki tarihçileri arasında öne çıkan İbn İyâs'ın (ö. 930/1524?), *Bedâi' u 'z-zühûr* adlı eseri de bunlara eklenmiştir. Farklı dönemlerdeki bu eserlerin zemin olarak belirlenmesinin temel sebebi ise muhteva genişliği ve konu çeşitliliği bakımından diğer tarihçilerden belirgin şekilde ayrılmalarıdır.

Makrîzî'nin kitabı başta olmak üzere söz konusu eserlerden örnek hadiselerin tespitinde dikkate alınan bazı hususlara işaret edilmelidir. Öncelikle bahsi geçen eserlerden tespit edilen bu hadiselerin muasırı olan tarihçilerin rivayetlerine ulaşılmış ve referanslarda ilk olarak bunlara yer verilmiştir. Konunun bağlantılarının tam olarak netleşmediği durumlarda ise sonraki dönemlerde yaşamış tarihçilerin aktardıklarına başvurulmuştur. Bunun dışında olaylar hakkında farklı ve geniş bilgiler ihtiva eden eserlerden mukayese ve tamamlama amaçlı yararlanılmıştır. Bunu yaparken, müelliflerin aynı hadiseyi birbirlerin-

den farklı aktardığı durumlarda bunun muhtemel sebepleri üzerinde durulmuş, tarih tenkidinin¹ bir unsuru olarak müellifin şahsiyeti, konumu gibi hususlar göz önüne alınarak değerlendirme yapma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar müelliflerin olayların müşahidi olmaları kaynak değeri açısından kıymetli kabul edilse de hadiselerin içerisinde bulunmaları, olayın etkilerinin sürüyor olmasının veya nakilcilerin konumlarının olaylara yaklaşımlarını etkileyeceği gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Daha açık ifadelerle müelliflerin görevleri, mezhepleri ve hayatları ile ilgili ayrıntılar tespit edilmiş ve olayların aktarımına sirayet etmesi muhtemel olan yorumları bu durum göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Mesela sultanın indinde saygın bir yeri olan veya resmî bir vazifesi bulunan tarihçilerin aktardıkları ile herhangi bir görevi olmayan veya çeşitli gerekçelerle görevlerinden azledilen tarihçilerin rivayetlerine, onların bu konumları değerlendirilerek yaklaşılmıştır. Aynı şekilde Türklük, Araplık, Hanefilik ve Şâfilik gibi müelliflerin yaklaşımlarını etkilemesi muhtemel mensubiyetler de yine bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu hassasiyet ile hadiselerin doğru veya doğruya en yakın şekilde tespiti için mümkün merteye yakın ve uzak kaynaklar üzerinden de kıyaslamalar yapılmıştır. Ayrıca olaylarda bahsi geçen şahısların hayatlarıyla ilgili malumat için terâcim ve tabakat kitaplarına, coğrafi özellikler ve şehir isimlendirmelerinde ise konu ile ilgili müstakil eserlere başvurulmuştur. Bazı durumlarda konunun daha iyi anlaşılması için tarih eserlerinin yanında fıkıh, hadis ve kelim gibi farklı bilim dallarına ait eserlere de müracaat edilmiştir.

Çalışmada önce hadiselerle ilgili tespitler ve ön kabuller aktarılmış, ardından örneklendirme yoluna gidilmiştir. Bunun yanında ön kabul ve tespitlerin bazen tarihçilerin açık ifadelerine bazen de hadiselerin bütününe dayanılarak inşa edildiği de belirtilmelidir. Bu noktada bazı kısımlarda tespitler çerçevesinde birtakım yorumlar yapılarak söz konusu tespit ve ön kabullerin teyit edilmeye çalışıldığı da ifade edilmelidir.

Teknik bazı hususları ifade etmek gerekirse, çalışmada bahsi geçen sultan ve halifelerin hükümlerine yıllarına işaret etmekle yetinilmiştir. Memlûkler dönemi ümerâ ve ulemâsının ise vefat yılları tespit edilmiş, hayatları ile ilgili bilgi veren eserlere dipnotlarda işaret edilmiştir. Bu noktada bazı Memlûk emirle-

¹ Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 28-37; Leon Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 3-11, 23-31; Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, s. 32-37, 51-53.

rinin hayatları ile ilgili bilgilerin sınırlı olması sebebiyle özellikle son dönem ümerâsının vefat yıllarının dahi tespit edilemediğini belirtmeliyiz. Çalışmada hadiselerin geçtiği zaman dilimleri hicri ve miladi olarak verilmiştir. Böylelikle hadiselerin referans verilen kaynaklar üzerinden teyit edilmesinin daha kolay olacağı düşünülmüştür.

Burada Memlûk Devleti'nin dönemlendirilmesiyle alakalı bir hususa da işaret etmek gerekir. Memlûk araştırmacıları, devletin kuruluş dönemiyle başlayan ilk devreyi "Türk/Bahrî Memlûkler Dönemi" ve ağırlıklı olarak Çerkez sultanlar ve ümerânın hâkim olduğu ikinci devreyi ise "Çerkez/Burcî Memlûkler Dönemi" şeklinde tasnif etmektedirler.² Türk Memlûkler ve Çerkez Memlûkler şeklindeki isimlendirme ise iktidarı elinde tutan idarecilere dayanarak ortaya atılmıştır. Esasen Memlûk Devleti için Türk ve Çerkez Memlûkler dönemi şeklinde kesin bir ayırımdan bahsetmek mümkün ve doğru görünmemektedir. Zira her iki dönemde de farklı kökenlerden sultanların tahta çıktığı tespit edilmektedir. Ayrıca neredeyse bütün tarihçiler tarafından "ed-Devletü't-Türkiyye" şeklinde isimlendirilen bir devlet için, sultanlarının kökenlerine dayanarak bir ayırım yapmak kanaatimizce doğru da değildir. Yine muasır tarihçilerin ifadesiyle "Türk/Türklerin Devleti" olarak isimlendirilen ve Türk İslâm tarihinde ilk defa bu unvanı taşıyan bir devletin, söz konusu tasnifle anılması ilmî bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Dolayısıyla, dönemlerin takibini kolaylaştırmak için, alan uzmanlarınca da günümüze kadar benimsenen usul üzere ilk dönem için Bahrî, ikinci dönem için Burcî Memlûkler şeklinde bir isimlendirme esas alınmıştır.

Çalışmada konu, siyasî-askerî ve sosyal gelişmeler, dinî meseleler ve ilmî hayatta iktidar-ulemâ ilişkisi gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Her ne kadar başlıklandırmalar bu şekilde yapılmış olsa da konuya örneklik teşkil eden hadiseler her zaman tek yönlü değildir. Zira insanı ve onun yapıp ettiklerini konu edinen sosyal bilimlerde olayların sadece bir menşee dayandırılması pek mümkün görünmemektedir. Mahiyetlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bütüncül bir şekilde verilmesi gereken bazı örnek hadiselerin çok yönlü olması hatta bir hadisenin başlangıçta ortaya çıktığı zeminden zamanla farklı bir noktaya ev-

² Bu tasnif ve isimlendirme ile ilgili bk. Ali Sâlim en-Nebbâhîn, *Nizâmü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye fi 'asri devleti'l-Memâlik fi Mısır*, Kahire 1981, s. 107-113; Kâzım Yaşar Koprıman, "Bahriyye, *DİA*, IV (1991), s. 512; a.mlf., "Burciyye", *DİA*, VI (1992), s. 419-420; David Ayalon, "Bahrî Mamlûks, Burjî Mamlûks-Inadequate Names for the Two Reigns of the Mamlûk Sultanate", *Târîh*, I (1990), s. 3-53.

rilmesi çalışma esnasında karşılaşılan önemli zorlukların başında gelmektedir. Zira konuyu hem ilgili başlıktan çok uzaklaşmadan hem de okuyucunun zihninde kopukluk oluşturmaktan ortaya koymak gerekmektedir. Dolayısıyla bu durum, ciddi bir çabayı da beraberinde getirmiştir. Bu gerekliliğin ve zorluğun farkında olarak bu tarz hadiselerin işlenmesinde, hadisenin hangi yönü daha fazla ön plana çıkıyorsa konuyu o başlık altında ayrıntılarıyla aktarma, gerekli olan diğer yerlerde ise kısaca atıfta bulunma yoluna gidilmiştir. Böylece konular arasında oluşabilecek tedahüllerin ve aynı olayın farklı başlıklar altında tekrar tekrar ayrıntılı bir şekilde ele alınmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Çok yönlü olduğu düşünülen hadiselerle bir örnek vermek gerekirse, 780/1379 senesinde idareyi elinde tutan kudretli iki emîr ile başkadılar ve önde gelen ulemânın askerlere para temini için vakıfların istibdâline cevaz verilmesi hususunda yaptıkları toplantı burada zikredilmelidir. Fıkhî konulardaki ilişkiler başlığı altında işlenen bu toplantıda yapılan tartışmalar değerlendirildiğinde, meselenin fıkhî bir tartışma olarak başlayıp iktisâdî bir meseleye dönüştüğü, ardından Şâfîî âlimlerin tartışmalarına sebep olduğu, devamında da ulemânın gelirleri ve ümerâ karşısındaki konumu gibi veçhelere büründüğü tespit edilmektedir. Hatta toplantının sonlarına doğru Müslümanın Müslümanla savaşmasının şer'an uygun olup olmadığına dair itikâdî tartışmaların da yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla özü itibariyle fıkhî bir zeminde tertip edilen toplantı siyasî, askerî, iktisadî hatta itikâdî tartışmalara da yol açmıştır. Bu tür örnek hadiselerin, en fazla öne çıkan yönü itibariyle konumlandırıldığı bir kez daha vurgulanmalıdır.

Memlûkler döneminde iktidar-ulemâ ilişkisi başlıklı çalışma, genel bir giriş bölümünden sonra iki ana bölümden oluşmaktadır. İktidar-ulemâ münasebetlerini ele alırken bu ilişkilerin seyri ve sonuçları yanında, ilişkileri önemli ölçüde şekillendiren dönemin dinî, siyasî ve sosyal yapısının da göz önüne alınması gerektiği kanaatindeyiz. Buradan hareketle giriş bölümünde Memlûk Devleti'nin teşekkül süreci, dayandığı idarî ve sosyal yapıya değinilmiştir. Burada ana hatlarıyla da olsa siyasî tarihe yer verilmesinin iki önemli sebebi vardır. Birincisi Memlûk iktidar/yönetim algısının anlamlandırılmasının bizce temel şartı memlûk sistemine vâkıf olmak ve bu sistemin içerisinde yetişen Memlûk Devleti'nin kurucu unsuru olan Türklerin serüvenini bilmektir. Diğer bir sebep ise, devletin geçirdiği farklı devrelerde dönemin siyasî figürlerinin başında gelen sultanların otoriter/muktedir ya da böyle olmaması durumuna göre ulemânın konumunun değişmesidir. Bunun yanında Memlûk devlet teşkilatı ve ilmî yapı, ulemânın

konumunun daha iyi anlaşılması için müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Yine çalışmanın sınırlılıklarında belirtilen iktidar ve ulemâ kavramları üzerinden, Memlûkler dönemi için bu ikisi arasındaki ilişkinin temel belirleyicileri olduğunu düşündüğümüz unsurlara da giriş bölümünde temas edilmiştir. Bunu yapmaktaki amacımız konunun örnekler üzerinden işlendiği ana bölümlere geçmeden önce, Memlûk iktidarı ve ulemâsı arasındaki ilişkilerin tezahür ettiği ortak zeminle alakalı bazı ön bilgileri okuyucuya sunmaktır. Zira bu başlık altında işaret edilen temel belirleyiciler, ele alınan hadiselerin ve dönemin bu bağlamda daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

“Siyasî ve Askerî Alanlarda İktidar-Ulemâ İlişkisi” başlıklı birinci bölümde ise öncelikle saltanat ve hilâfet değişiklikleri ile adlî ve dinî teşkilattaki tayinler gibi idarî işleyişe yönelik gelişmeler ele alınmış, ardından askerî seferler ve ümerâ isyanlarında ulemânın rol ve konumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise “Adlî/Dinî, Sosyal ve İlmî Hayatta İktidar-Ulemâ İlişkisi” başlığı altında önce Fikhî ve İtikâdî meseleler ile dinî merasimlerde tezahür eden iktidar-ulemâ ilişkilerine temas edilmiş, ardından afet dönemleri, ayaklanmalar, kadınlar ve gayrimüslimler gibi sosyal hayattaki unsurlarla ilgili hadiselerdeki ilişkiler incelenmiştir. Son olarak Memlûk iktidarının ilme ve ulemâyaya verdiği değeri yansıtan örnekler ile iktidar ve ulemâ ilişkilerine dair bazı Memlûk tarihçilerinin yorumlarına yer verilmiştir. Ancak bu bölümdeki bazı konuların işlenişinde işaret edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki Memlûk yöneticileri ile ulemâsının birbirlerine en fazla ihtiyaç duyduğu dolayısıyla da her iki tarafın hem karşı karşıya geldiği hem de birbirlerine destek sağladığı alan olan fikhî meselelerin diğer başlıklara nazaran daha geniş tutulmuş olmasıdır. Bunun sebebi fıkıh sahasının, taraflardan biri olan ulemâ sınıfının özellikle de başkadıların esas hareket alanı olmasıdır. Zira iktidar mensupları, çoğunluğu vakıflarla ilgili uygulamalarının meşruiyeti için ulemânın fetvasına ihtiyaç duymaktaydı. Ulemâ da kendi aralarındaki ilmî ve mezhebî çekişmelerin ön plana çıktığı bu ortamlarda bir yandan halkın menfaatini gözetirken bir yandan da iktidarın arzusu çerçevesinde bir orta yol arayışı içerisindeydi. Bu hassas zemin, tarafların birlikte hareket etmesini zorunlu kılmaktaydı. İkinci husus ise dinî merasimlerin hangi başlık altında incelenmesinin daha uygun olacağı meselesi ile ilgilidir. Örnek vermek gerekirse; toplumda bir eğlenceye dönüşen mahmûl merasimleri hem sosyal hem de dinî hayatla ilişkilidir. Dolayısıyla burada bir tercihte bulunulmuş ve bu merasimlerin çıkış noktası ve amacını esas alarak

buradaki hadiseler dinî sahadaki ilişkiler başlığı altında incelenmiştir. Üçüncü ve son husus ise iktidar-ulemâ ilişkilerine dair bazı tarihçilerin değerlendirmeleri bahsinde, dönemin tüm tarihçilerinin değil, hadiseleri daha uzun ve ayrıntılı hatta bir nevi günlük mahiyetinde kayıt altına alan Mısır tarih ekolünün³ temsilcilerinin esas alınmasıdır. Bu noktada tarihçilerin hem iktidar ve ulemâ hem de bunlar arasındaki ilişkilere dair eleştiri ve yorumlarına çalışmanın ilgili kısımlarında işaret edildiği, burada ise sadece tarihçilerin bir nevi dönem eleştirisi olarak nitelendirilebilecek değerlendirmelerinin aktarıldığı belirtilmelidir. İlk olarak bu ekolün kurucusu da olan Makrîzî'nin kendi dönemindeki iktidar-ulemâ ilişkileriyle ilgili önceki dönemlerle mukayeselerini de içeren eleştirileri ele alınmış, ardından öğrencisi İbn Tağrîberdî'nin bu bağlamdaki yorumları üzerinde durulmuştur. Bu ekolün son temsilcisi olan İbn İyâs'ın, bu tarz değerlendirmeleri oldukça sınırlı olduğundan ve onlara da metnin ilgili kısımlarında işaret edildiğinden bu başlık altında incelenmemiştir.

³ Mısır tarih ekolü için bk. Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, TTK Yayınları, Ankara 2020, s. 81, 207.

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

KAYNAKLAR

Memlûkler dönemi, tarihçilik açısından İslâm tarihinin en zengin devresi sayılmaktadır. Söz konusu dönemde gerek genel ve hususi tarih gerekse biyografi ve ansiklopedi türünde pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çeşitlilik, ele aldığımız konuyu neredeyse her dönem için hadiselerin müşahidi birkaç tarihçinin eserleri üzerinden okuma ve mukayese etme imkânı sağlamıştır. Bu bağlamda bahsi geçen ilmî zenginlik içerisinde çokça istifade ettiğimiz müellifler ve eserlerinin, çalışmamız açısından öne çıkan hususiyetlerine ve sağladıkları katkılara değinmek istiyoruz.

Memlûkler'in kuruluş yıllarındaki hadiseler ve devletin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) zamanı için özellikle ilk dönem kronolojik tarih kitapları ve bu sultanın hayatını ele alan biyografi eserlerinden istifade edilmiştir. Bunların başında İzzeddin İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) Sultan Baybars'ın hayatını ele alan *Târihu'l-Meliki'z-Zâhir*⁴ adlı eseri gelmektedir. Sultan Baybars ve bazı devlet görevlileri ile yakınlığı bulunan İbn Şeddâd'ın bu eseri, ilk dönem hadiselerine kaynaklık etmesinin yanında Sultan Baybars'ın şahsiyeti, ilme ve ulemâya hürmeti gibi konulardaki ayrıntılı nakilleri ile çalışmamıza katkı sağlamıştır. Bu bağlamda istifade ettiğimiz bir diğer müellif ise Dîvânü'l-inşâ'da görev yapan ve sultanlarla yakın münasebetleri bulunan İbn Abdüzzâhir'dir (ö. 692/1293). Tarihçinin dönemin sultanları için kaleme aldığı *er-Ravzü'z-zâhir*⁵ ve *Teşrifü'l-eyyâm*⁶

⁴ İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, *Târihu'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Ahmed Hutayt), el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut 1983.

⁵ Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytur), Riyad 1976.

⁶ İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Murad Kâmil-Muhammed Ali en-Neccâr), Kahire 1961.

adlı eserleri, müellifin müşahidi olduğu pek çok hadiseyi aktarması ve devletin önemli belgelerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Müellifin, Moğollarla yapılan Aynicâlût Savaşı'na dair ayrıntılı nakilleri, 678/1279 senesindeki bir isyana destek olan Şâfiî başkadısı ile ilgili aktardıkları, Ezher Camii'nde Cuma namazı kılınması hususunda meydana gelen tartışmalar, hilâfetin ihyâsı ve ilk dönem saltanat değişiklikleriyle alakalı rivayetleri çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır.

İlk dönem için istifade ettiğimiz müelliflerden biri de Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un (678-689/1279-1290) memlûklerinden olan ve saltanat nâibliği de dâhil pek çok önemli vazifeyi üstlenen Baybars el-Mansûrî'dir (ö. 725/1325).⁷ Tarihçinin 650-709 (1252-1309) senelerini içeren *Zübdetü'l-fikre*⁸ adlı eseri, memlûklerin Orta Asya'dan asker olarak yetiştirilmek üzere getirilme süreçleri, müellifin kendisinin de dâhil olduğu eğitim aşamaları, ümerâ arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermekte ve bu yönüyle dönemin anlaşılmasında esas teşkil eden memlûk sistemine dair önemli bilgiler içermektedir. Müellifinin askerî sınıfa mensup olması ve devlet kademelerindeki görevleri sebebiyle hadiselerin hem bizzat içerisinde yer alması hem de bazı belgelere birinci elden ulaşma imkânına sahip olması eserin kıymetini artıran bir unsurdur. Dolayısıyla eser, Memlûk Devleti'nin teşekkül sürecinde iktidar-ulemâ ilişkilerine dair pek çok örnek hadise için önemli bir kaynak olmuştur. Eserde yer alan Sultan el-Melikü'l-Muzaffer Kutuz'un (657-658/1259-1260) Moğollarla yazışmalarındaki mektupların yanı sıra Sultan Baybars'ın Dımaşk'taki bazı arazilere el koymak istemesi üzerine ulemâ ile arasında meydana gelen tartışmalar, ilk dönem saltanat değişiklikleri, hilâfetin Mısır'da ihyâsı, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (Birinci saltanatı: 693-694/1293-1294, ikinci saltanatı: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanatı: 709-741/1309-1341) dönemi olayları, Müstekfi-Billâh'ın (701-740/1302-1340) hilâfeti ve Sultan el-Melikü'l-Mansûr Lâçin'in (696-698/1296-1299) ulemâ ile münasebetlerine dair kayıtlar istifade ettiğimiz bölümlerden bazılarıdır. Müellifin bu ilk eserin muhtasarı sayılabilecek ve 711/1312 yılına kadar olan hadiseleri içeren *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*⁹ adlı tarihinden de istifade edilmiştir. Yine ilk dönem müellif-

⁷ Fatih Yahya Ayaz, "Bir Devleti İçinden Tanımak: Memlûk Emîri Baybars El-Mansûrî'nin Askerî ve Siyasî Kariyeri", Tarih İncelemeleri Dergisi, 39/2 (2024): 497-535.

⁸ Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî, *Zübdetü'l - fikre fî târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut-Berlin 1998.

⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, Kahire 1987.

lerinden Şâfi b. Ali el-Askalânî'nin (ö. 730/1330), Sultan Baybars için kaleme aldığı *Hüsnu'l-menâkıb*¹⁰ adlı sîreti, bu dönemle ilgili bazı rivayetlerinin yanı sıra bir miras meselesiyle ilgili diğer kaynaklarda tespit edemediğimiz Hanefî başkadısı ile sultan arasındaki ilişkiye dair kaydıyla çalışmamız için önemli örneklerden birine dikkatimizi çekmesi bakımından yararlı olmuştur.

Erken dönem Memlûk tarihçilerinden Yûnînî'nin (ö. 726/1326), Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) Selçuklu (431-708/1040-1308) ve Eyyûbî dönemlerini ele alan eserine¹¹ zeyl olarak kaleme aldığı ve 654-711 (1256-1312) senelerini içeren *Zeylû Mir'âti'z-zamân*¹² adlı eseri de Memlûk Devleti'nin ilk dönem hadiselerini içermesi bakımından istifade ettiğimiz kaynaklardan biridir. Yûnînî'nin resmî bir görevi ve yönetici kesimle münasebetlerinin olmaması, hadiseleri dışarıdan değerlendirmesine imkân sağlamıştır. Çalışmamız esnasında Yûnînî'nin bu eseri, Eyyûbîler'den tevarüs edilen güçlü kadıların Memlûkler'in ilk dönemindeki konum ve rollerinin tespiti, bunların ilk dönem sultan ve devlet adamlarıyla ilişkileri ve Ezher Camii ile ilgili bahsi geçen tartışmalar bağlamında önemli katkı sağlamıştır. Bu noktada diğer Memlûk kaynaklarının sultanın ulemâya hürmeti bağlamında aktardığı Baybars'ın bir kuyu ile ilgili Şâfi başkadısının huzuruna çıktığı mezâlim davasına dair ayrıntıları aktaran yegâne eserin *Zeylû Mirat* olduğu da belirtilmelidir. Vefeyât kısmına oldukça geniş yer verilen bu eserden ilk dönem devlet adamları ve ulemânın hayatları ile ilgili de istifade edilmiştir.

İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) 768/1367 senesine kadar olan hadiseleri içeren *el-Bidâye ve'n-nihâye*¹³ adlı tarihi özellikle Dımaşk'ta meydana gelen hadiselerin tespitinde ayrıntılar vermesi bakımından çalışmamız için önem arz eden eserlerdendir. Müderrislik vazifesi yanında mezâlim oturumlarında da görev alan müellif devlet adamları ve halk ile yakın münasebetler kurmuştur. Bu özellikleri dolayısıyla müşahidi olduğu hadiselerin aktarımında ayrıntılara yer veren tarihçi, aynı zamanda bazı olaylarla alakalı ilginç tutum ve yorumlarıyla da dikkat çeker. Örneğin diğer kaynaklar 678/1279 senesinde meydana gelen bir

¹⁰ Şâfi b. Ali b. Abbâs, *Hüsnu'l-Menâkıbi's-Sırrıyeti'l-Müntezea' mine's-Sireti'z-Zâhiriyye* (nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1989.

¹¹ Bk. Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âti'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, VIII/1-2, Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-'Usmâniyye, Haydarâbâd 1951-1952.

¹² Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.

¹³ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Dârü Hicr, Cize 1997-1999.

isyanda Şâfiî başkadısının fetva ve desteğini açıkça ifade ederken, İbn Kesîr'in konuyu bu desteğe değinmeden aktarması bunlardandır. Yine İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) yargılanma sürecinde yaşananlarla ilgili Şâfiî ulemâya yönelik eleştirel yorumları da bu minvalde dikkat çekicidir. Müellifin bu eseri, belirlenen örnek hadiselerin mukayesesinde ve özellikle sosyal hadiselerin Dimaşk'taki yansımalarının tespitinde önemli katkı sağlamıştır.

İbnü'l-Furât'ın (ö. 807/1405) *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk/Târîhu İbni'l-Furât*¹⁴ adlı eserinden günümüze belirli kısımlar ulaşmış olup bunların da bir kısmı eksiktir. Elimizde bulunan 672-696/1273-1296, 789-799/1387-1397 yıllarını içeren ciltlerden, tespit ettiğimiz hadiselerin mukayesesini için istifade edilmiştir. Müellifin 690 yılında bir Şâfiî başkadısının azli ve yenisinin atanması süreci ile ilgili aktardıkları, Sultan Lâçin'in emîrliği döneminde satın alınmasının şer'an uygun olmadığına tespiti üzerine bir Şâfiî başkadısı tarafından tekrar satılmasına dair rivayetleri konumuz bağlamında önem arz etmektedir. Yine bu dönem başkadı tayinleri ve bunların sultanlarla yakın münasebetlerine dair kayıtlar da bizim için katkı sağlayıcı olmuştur. İçerdiği hadiselerle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler veren bu eserin Makrîzî başta olmak üzere birçok tarihçiye kaynaklık ettiği de belirtilmelidir.

Memlûkler döneminin meşhur âlimlerinden İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Kitâbü'l-İber*¹⁵ adlı eseri ve buna zeyl olarak kaleme aldığı ve hayatını anlattığı *et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletühû garben ve şarken*¹⁶ ismini taşıyan kitabı çalışmamız için müellifin müşahidi olduğu dönemler açısından katkı sağlamıştır. Zira bu dönemde çeşitli medreselerde müderrislik ve başkadılık gibi vazifeleri üstlenmesinin yanı sıra devrin sultanları ile yakın münasebetler de kuran İbn Haldûn'un, kendisinin de dâhil olduğu hadiselerle dair aktardıkları büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (Birinci saltanatı: 784-791/1382-1389; ikinci saltanatı: 792-801/1390-1399)

¹⁴ Nâsiruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, VI (nşr. Kostantin Züreyk), American University in Cairo, Beyrut 1961, a.e., VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, a.e., VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1939, a.e., IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, a.e., IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin), Beyrut 1938.

¹⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtade ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsarahüm min zevi's-sultâni'l-ekber* (nşr. Halil Şehhâde), I-VIII, Beyrut 2001.

¹⁶ İbn Haldûn, *Bilim ile Sanat Arasında Hatıralar et-Ta'rif* (Çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.

dönemindeki gelişmeler başta olmak üzere kendisinin başkadı olarak atanması, Timur’la ilişkiler ve yakınlığı bulunan ümerâ ile ilgili rivayetleri çalışmamıza katkı sağlayan kısımlar olmuştur.

Orta çağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerinden ve Mısır tarih ekolünün kurucusu kabul edilen Makrîzî’nin (ö. 845/1442) *Kitâbü’s-Sülûk*¹⁷ adlı eseri çalışmamızın zeminini oluşturmaktadır. İslâm’dan önceki ümmetler hakkında kısa bir girişle başlayan eser, yine kısaca İslâm’ın gelişinden Selâhaddin Eyyûbî (567-589/1171-1193) dönemine kadarki Müslüman devletlerle ilgili bilgi verir. Eserde 568/1172 senesinden 844/1441 senesine kadarki hadiseler kronolojik olarak ele alınmış ve her senenin sonunda vefeyâta yer verilmiştir. Müellifin Dîvânü’l-inşâ’da kâtiplik, çeşitli medreselerde müderrislik, Kahire’de muhtesiblik gibi önemli vazifeler üstlenmiş olması ve muhtesib olduğu dönemin sultanı ile iyi ilişkileri sayesinde idarî işleyişe vukufiyeti ve müşahidi olduğu dönemleri neredeyse gün gün aktarması esere kıymet katan unsurlardandır. Müdakkık bir tarihçi olan Makrîzî’nin bu eserinde tüm önemli vazifelere tayin ve azilleri gün, ay ve yıl olarak tespit etmek mümkündür. Çalışmamız esnasında bu eser baştan sona okunmak suretiyle konumuza örneklik eden hadiseler tespit edilmiştir. Tarihçinin, kendisinden önceki eserlerden istifadeyle tamamlayarak ve bağlantı kurarak aktardığı hadiseler ve bunlara dair yorumları, kendi döneminde ise siyasî, askerî, sosyal her gelişmeyi ve bu gelişmelerin taraflarını isim isim ve bazen konu dışı bilgileri de dâhil ederek büyük bir titizlikle nakletmesi bu kitabı esas almamızın sebebidir. Devletin kuruluşundan 844/1441 senesine kadarki hadiseleri tüm ayrıntılarıyla ele alan bu mücessem eser, müellifin kendisinin de mensup olduğu ulemâ sınıfına dair değerlendirmeleriyle de öne çıkar. Bu noktada çalışmamızda da takip edilebileceği üzere özellikle tayin ve azillerle ilgili diğer kaynakların kısaca anlattığı hadiseleri Makrîzî’nin eksiklikleri tamamlayıp bir sebep-sonuç ağı içerisinde uzun uzun anlattığını da belirtmek gerekir. Eserin bu zenginliği çalışmamızı verimli kılan unsurların başında gelmektedir.

Eserinden istifade ettiğimiz bir diğer müellif ise Dimaşk’lı tarihçi İbn Kâdî Şühbe’dir (ö. 851/1448). Müellif birçok medresede müderrislik ve kadılık yapmış, özellikle fıkıh sahasındaki yetkinliği ile büyük şöhret kazanmıştır. 741-808 (1340-1405) yılları arasındaki hadiseleri kapsayan *Târihu İbn Kâdî Şühbe*¹⁸ adlı

¹⁷ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü’s-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Kahire 1956-1973.

¹⁸ Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Târihu İbn Kâdî Şühbe* (nşr. Adnan Derviş), I-IV, Ma’hedü’l-Fıransî li’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyye, Dimaşk 1994-1997.

eseri, müellifin özellikle Dımaşk'ta meydana gelen hadiselerle ilgili aktardığı ayrıntılar ve bazı hadiselerle dair yorumları ile dikkat çekmektedir. *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, Makrîzî'nin *es-Sülûk*'ünde tespit ettiğimiz örnek hadiseleri karşılaştırmak bakımından da çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır.

Muhaddis kimliği ile ön plana çıkan ve bu sahadaki müktesebatı sebebiyle döneminde “hâfız” unvanıyla anılan İbn Hacer (ö. 852/1449) tarih sahasında kaleme aldığı eserleriyle çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Onun 773/1372 senesinden 850/1446 yılına kadar olan hadiseleri içeren kronolojik tarih eseri *İnbâü'l-ğumr*¹⁹ ile 701-800 (1301-1398) senelerinde yaşamış meşhurların biyografilerini aktardığı *ed-Dürerü'l-kâmine*²⁰ adlı vefeyât eseri ve ona 833/1424 senesine kadar yaptığı zeyl de bunlardandır. Yine Mısır kadılarını ele alan *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır*²¹ adlı eseri özellikle bu dönemde başkadılık yapmış kimselerin biyografileri için istifade ettiğimiz eserlerdendir. İbn Hacer, pek çok önemli medresede müderrislik, hatîblik, dârüladl müftülüğü ve Şâfiî başkadılığı vazifelerini üstlenmiştir. Bu vazifeleri onu devletin idarî işleyişi hakkında bilgi sahibi yaptığı gibi devlet adamlarıyla iyi ilişkiler kurmasına da vesile olmuştur. Dolayısıyla onun eserlerinin özellikle müşahit olduğu döneme ait kısımları bu açıdan önem arz eder. Nitekim arada kısa fasıllar olsa da neredeyse 25 yıl gibi uzun bir süre Şâfiî başkadılığı görevini yürütmüş olması, bize onun da dâhil olduğu pek çok hadiseyi birinci ağızdan öğrenme imkânı sağlamıştır. Yine görevleri boyunca vakıfların teftişi, katıldığı mezâlîm oturumları ve dönemin siyasi gelişmeleri ile alakalı aktardığı tecrübeleri de bu minvalde değerlendirilebilir.

Memlûkler döneminin önde gelen Türk âlimlerinden Aynî'nin (ö. 855/1451) başlangıçtan 850/1447 yılı sonuna kadar ulaşan *İkdü'l-cümân*²² adlı tarihi de çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli kaynaklardandır. Müellif müderrislik, muhtesiblik, evkâf nâzirliği ve Haneî başkadılığı gibi üst düzey görevleri yürütmüş ve 90 yıllık ömrüyle birçok Memlûk sultanının dönemini müşahade etmiştir. Türkçe bilmesi ve bazı sultanlarla yakın münasebetleriyle de ön plana

¹⁹ Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr* (nşr. Hasan Habeşi), I-IV, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1969-1998.

²⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*, I-IV, Dârü'l-Cil, Beyrut 1993.

²¹ İbn Hacer, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1998.

²² Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1987-1992; a.e., Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi böl., Arap. Yazm. nr. 2374-2396; a.e. (nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût), ez-Zehrâ li'l-İlâmi'l-'Arabî, Kahire 1989.

çıkan Aynî, 801/1399 senesinden itibaren Memlûk idarî işleyişinin içinde yer almıştır.²³ Bu özellikleri dolayısıyla İbn Hacer gibi eserlerinde aktardığı hadiselerin bazılarının bizzat içinde yer almış, bazılarını da müşahade etme imkânı elde etmiştir. Makrîzî ile aynı dönemde dönüşümlü olarak Kahire muhtesibliğini üstlenen Aynî, İbn Hacer'in Şâfiî başkadılığı yaptığı dönemde de Hanefî başkadılığını deruhte etmiştir. Bu durum bahsi geçen tarihçilerle hem idarî sahada hem de tarih alanında rekabet içerisinde olmasını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan Aynî, Makrîzî ve İbn Hacer'in eserleri hadiselerin mukayeseli bir okumasına imkân sağladığı gibi bazı hadiselerde diğerinin vermediği ayrıntıları içermesi bakımından birbirlerini tamamlayıcı da olmuştur. Aynî'nin Sultan el-Melikü'l-Müeyyed'in biyografisini ele aldığı *es-Seyfü'l-mühenned*'ine²⁴ de bu sultanla ilgili hadiselerde başvurulduğu burada belirtilmelidir.

Mısır tarih ekolünün önemli temsilcilerinden olan İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) hocası Makrîzî'nin bahsi geçen eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Havâdisü'd-dühûr*'u²⁵ ve Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethinden başlayıp 872/1468 senesine kadar meydana gelen olayları ele aldığı *en-Nücûmü'z-zâhire*'si²⁶ çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli kaynaklardandır. Dönemin büyük emîrlerinden birinin oğlu olan İbn Tağrıberdî, ablalarının sultan, başkadı ve diğer önemli görevleri üstlenen eşleri sebebiyle iktidar mensuplarıyla yakın ilişkiler kurmuş, bu durum onun hem ilmiyede ilerlemesini hem de askerî sahada bilgi sahibi olmasını beraberinde getirmiştir.²⁷ Aynı zamanda Makrîzî ve Aynî gibi dönemin önde gelen tarihçi ve ilim adamlarından ders alan İbn Tağrıberdî, bu vesile ile tarihe ilgi duymuş ve bu sahada çeşitli eserler kaleme almıştır. Çalışmamızda müellifin Makrîzî'nin *es-Sülûk*'te kaldığı yerden (845/1441) başlayıp vefatına (874/1469) kadar olan yılları içeren *Havâdisü'd-dühûr*'u bu yıllar

²³ Aygül Düzenli, "Aynî (1451)", *İslâm Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih*, Mana Yayınları, İstanbul 2021, s. 134-138.

²⁴ Aynî, *es-Seyfü'l-mühenned fî sireti'l-Meliki'l-Müeyyed* (nşr. Fehim M. Şeltût), Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1998.

²⁵ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve's-şühûr* (nşr. Muhammed K. İzzeddin), I-II, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990; a.mlf., *Hawâdith ad-Duhûr fî Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, University of California Publications, Berkeley 1931-1942.

²⁶ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1956, a.e., XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, a.e., XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, a.e., XV (nşr. İbrahim Ali Tahran), Kahire 1972, a.e., XVI (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.

²⁷ Ayaz, *Tarih ve Tarihçiler*, s. 89; Düzenli, "İbn Tağrıberdî (1470)", *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih*, s. 143-147.

arasındaki örnek hadiselerin tespitinde esas alınmış ve bu kısımlar müellifin diğer eseri *en-Nücümü'z-zâhire* ile birlikte okunmuştur. Bununla birlikte *en-Nücümü'z-zâhire* 'den genellikle mukayese amaçlı istifade ettiğimizi de belirtmeliyiz. Zira İbn Tağrıberdî bu dönemleri çoğunlukla hocasından naklen aktarsa da bazı hadiselerde hocasının rivayetlerini tamamlayıcı, açıklayıcı bir rol üstlenmiş, hatta bazen eleştirel yorumlarıyla önemli bazı ayrıntılara da işaret etmiştir. Bunun dışında konumuz bağlamında eserin muhtelif yerlerinde hem ulemâya hem de ümerâya yönelik tenkitleri dönemin ruhunun anlaşılması açısından katkı sağlamıştır. Son olarak onun *el-Menhelü's-sâfi*²⁸ adlı biyografi eserinden de bu dönemde yaşamış ulemâ ve ümerânın hayatları ile ilgili istifade edilmiştir. Bu eserde bazı Türkçe isimlerin Arap müellifler tarafından yanlış okunduğundan şikâyetçi olan İbn Tağrıberdî'nin bu isimleri anlamlarını açıklamak ve harekelemek suretiyle yazdığı da belirtilmelidir.²⁹

Çalışmada Hatîb el-Cevherî'nin (ö. 900/1495) *Nüzhetü'n-nüfûs*³⁰ adlı eserinden de istifade edilmiştir. Müellif esasen bir kuyumcu olmakla birlikte bir süre hatîblik ve kadî nâibliği de yapmıştır. Hadiseleri kronolojik ve neredeyse günlük olarak ele alan eserin elimizdeki neşri 784-849 (1382-1146) senelerini içermektedir. Müellifinin farklı bir sosyal sınıfa mensup olması bakımından da önem arz eden eserden, bahsi geçen dönemle alakalı diğer kaynaklardaki hadiseleri teyit ve mukayese amaçlı istifade edilmiştir. Hatîb el-Cevherî'nin namazların cemedilmesi ile ilgili sultanın da dâhil olduğu bir hadiseye dair verdiği ayrıntılar ve bir Osmanlı elçisine Mısır'da uygun bir vazife teklif edildiğine dair kayıtları çalışmamız için önem taşımaktadır. Müellifin, bazı kısımları eksik olsa da 873-886 (1468-1481) yıllarını ele alan diğer eseri *İnbâü'l-hesr*³¹ ise özellikle Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) dönemi ve bu dönemde hilâfetin mahiyetine dair bazı yorumları ile çalışmamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca müellifin bu eserinde İbn Tağrıberdî'nin Arapça yazmayı bilmemesi ve eserlerindeki bazı hatalarından dolayı insanların onunla alay etmesine dair kayıtlarının ilgi çekici olduğu da belirtilmelidir.³²

²⁸ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz), I-XII, Matbaatü Dâri'l-Kütüb, Kahire 1984-2006. Bu eserle ilgili ayrıca bk. Abdullah Sağır, *İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

²⁹ Bazı örnekler için bk. Ayaz, *Tarih ve Tarihçiler*, s. 188-189.

³⁰ Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşi), I-IV, Dâri'l-Kütüb, Kahire 1970-1994.

³¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* (nşr. Hasan Habeşi), Dâri'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1970.

³² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 179-180; Ayaz, *Tarih ve Tarihçiler*, s. 122.

Meşhur muhaddis ve tarihçi Sehâvî'nin (ö. 902/1497), 745-898 (1344-1493) seneleri arasındaki hadiseleri ele alan *Vecîzü'l-kelâm*'³³ özellikle Memlûk kaynaklarının azaldığı 850'li yıllardan sonrası için önem arz etmektedir. Bu eser hem bu dönem olaylarının tespit ve mukayesesi hem de müellifin yorumları açısından yararlı olmuştur. Bu noktada müellifin dönemin diğer tarihçileri tarafından keskin dili dolayısıyla eleştirildiği de belirtilmelidir. Nitekim Sehâvî'nin halkın vergilerden dolayı sıkıntı yaşadığı bir hadiseye dair yorumları ve bir meclisteki oturma düzeni ile alakalı dönemin sultanını kınaması bunlardan bazılarıdır. Yine Sehâvî'nin pek çok hadiseyi çok değer verdiği hocası İbn Hacer'den ictibâsıyla aktardığı da belirtilmelidir. Müellifin, Makrîzî'nin *es-Sülûk*'üne zeyl olarak yazdığı ve 845-857 (1441-1453) senelerini içeren tarih eseri *et-Tibrü'l-mesbûk*³⁴ de çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Onun *ed-Dav'u'l-lâmi*³⁵ adlı eseri ise ulemâdan pek çok kimsenin hayatına dair kayıtları ve vefat yıllarını tespit bakımından çalışmamıza oldukça önemli katkılar sağlamıştır.

Memlûkler'in son döneminin meşhur âlim ve tarihçilerinden Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hüsnu'l-muhâdara*³⁶ ve *Târîhu'l-Hulefâ*³⁷ adlı eserlerinden çalışmamızda özellikle hilâfetle ilgili meselelerde istifade edilmiştir. Müellifin Memlûkler döneminde Abbâsî halifelerinin durumlarına dair ayrıntılı kayıtlarının yanı sıra Sultan Kayıtbay döneminde bazı hadiselerin bizzat içerisinde yer alması vesilesiyle aktardığı bilgiler de çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır.

Abdûlbâsıt el-Malatî'nin (ö. 920/1514), 744/1343 senesinden başlayıp 896/1491 senesine kadar olan hadiseleri içeren *Neylü'l-emel*'i³⁸ bahsi geçen dönem için önemli kaynaklardan biridir. Abdûlbâsıt el-Malatî babasının saltanat nâibliği ve vezirlik gibi bazı önemli vazifeleri üstlenmesi, kendisinin de askerî elitin çocuklarının oluşturduğu evlâdünnâs'tan olması sebebiyle pek çok büyük âlimden ders almış ve iyi bir tahsil hayatı geçirmiştir. Müellif kendisinden önceki tarihçilerin eserlerinden istifade ettiği kısımları aynen nakletmek yerine tenkide tâbi tutarak doğrusunu tespit etmeye çalışmış ve bunlara eserinde işaret

³³ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Vecîzü'l-kelâm fi'z-zeyl 'alâ Düveli'l-İslâm* (nşr. Beşşâr A. Maruf v.dğr.), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.

³⁴ Sehâvî, *et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-Sülûk*, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire, t.y.

³⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi 'li-ehli'l-karni't-tâsi*, I-XII, Dârü'l-Cil, Beyrut, t.y.

³⁶ Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Hüsnu'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), I-II, Dârü l-Hyâi'l-Kütübü'l-İlmiyye, Kahire 1967-1968.

³⁷ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 2013.

³⁸ Zeyneddin Abdûlbâsıt el-Malatî b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2002.

etmiştir. Burcî Memlûkler döneminin müşahidi olan müellifin aktardığı hadiseleri sıklıkla önceki dönemlerle mukayese etmesi ve özellikle iktidar ve ulemâya yönelik yorum ve eleştirileri eseri kıymetli kılan hususiyetlerdir. Bu bağlamda müellifin içinde yaşadığı dönemi her fırsatta sert bir şekilde eleştirdiği de belirtilmelidir. Onun bu tavrında kendisinin Türk kökenli olması ve Çerkezler'in hâkim olduğu bu süreçte siyasî ve ekonomik bazı uygulamalardan duyduğu rahatsızlığın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu eserden istifade ederken müellifin bu durumu göz önünde bulundurulmuş, bu tarz konularda aktardıkları başka eserlerle mukayese edilmek suretiyle ihtiyatla karşılanmıştır. Ancak eserin bazı hadiseler için yegâne kaynak olduğu ve kendi dönemi için büyük önem arz ettiği vurgulanmalıdır.

İbn Tağrıberdî'nin bahsi geçen eserlerinin ardından Memlûkler'in son dönemi için takip ettiğimiz kaynak, Mısır tarih ekolünün son temsilcisi İbn İyâs'ın (ö. 930/1524) *Bedâi' u 'z-zühûr*³⁹ adlı kitabıdır. İbn İyâs'ın evlâdünnâs'tan olması sebebiyle sarayla ve devlet erkânıyla görüşme imkânına sahip bulunması, eserinin özellikle 872-928 (1468-1522) seneleri arasındaki kayıtlarını daha değerli hale getirmiştir.⁴⁰ Çalışmamız esnasında Makrîzî ve İbn Tağrıberdî'nin eserleri gibi İbn İyâs'ın bu eseri de baştan sona okunmuş ve konumuza örneklik eden hadiseler tespit edilmiştir. Ancak bu noktada İbn İyâs'ın diğer iki tarihçinin aksine hadiseleri uzun ve ayrıntılı anlatmadığı belirtilmelidir. Tarihçinin özellikle tayin ve azillerle ilgili rivayetlerinde olayların gidişatına dair ayrıntı vermeyip atanan kimselerin adını söylemekle iktifa ettiği görülmektedir. Bunun dışında İbn Tağrıberdî ve İbn İyâs, evlâdünnâs'a mensup olmalarının bir neticesi olarak eserlerinde idarî ve askerî sınıfla alakalı hadiselerle ağırlık vermişlerdir. Dolayısıyla onların dönem ulemâsına dair değerlendirmelerinde bu konuları göz önünde bulundurulmuştur. Yine İbn İyâs'ın birkaç hadise dışında dönemin sultanları ve ulemâ arasındaki hadiselerde çoğunlukla mahiyet belirtmeden “bazı tartışmalar yaşandı.” şeklinde geçiştirmeyi tercih ettiği de tespit edilmektedir. Buna rağmen İbn İyâs'ın eserinin Memlûkler'in son dönemindeki pek çok hadise için tek kaynak konumunda bulunduğunu ve bu yönüyle vazgeçilmez olduğunu belirtmek gerekir.

Memlûkler'in son dönemiyle alakalı konumuz çerçevesinde belirlediğimiz örneklerin mukayesesinde İbnü'l-Hımsî'nin (ö. 934/1528) *Havâdisü 'z-zamân*'ından⁴¹ da istifade edilmiştir. Dımaşk ve Mısır'da hatîblik ve kadı

³⁹ Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâi' u 'z-zühûr fî vekâi 'i 'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1982-1984.

⁴⁰ Düzenli, “İbn İyâs (1524?)”, *İslâm Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih*, s. 176-180.

⁴¹ Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbnü'l-Hımsî, *Havâdisü 'z-zamân ve vefiyyâtü 'ş-şüyüh ve 'l-akrân*, I-III (nşr. Abdülaziz Feyyaz Harfûş), Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2000.

nâibliği yapan müellif, eserini İbn Hacer'in *İnbâü'l-gumr* adlı kitabına zeyl olarak kaleme almıştır. 851-930 (1447-1524) senelerini ele alan kitabın önemli bir kısmı eksiktir ve eserdeki konular çoğunlukla Dimaşk merkezlidir. Ancak tüm bu eksikliklerine rağmen kitap, İbn İyâs'ın rivayetlerini mukayese etme imkânı bulduğumuz birkaç eserden biri olması dolayısıyla büyük önem arz etmektedir. Eser, Sultan Kayıtbay döneminde halifeyle ilgili sultanın huzurunda gerçekleştirilen ve müellifin de katıldığı toplantının hem tarihini tespit hem de bazı ayrıntılar açısından çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Yine onun 908/1502 senesinde bir Mevlid-i Nebvî merasiminde gerçekleşen hadiseler için tek kaynak olduğu da belirtilmelidir.

İbn Tolun'un (ö. 953/1546) *Müfâkehetü'l-hullân*'ı⁴² da bu son dönem için istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Dimaşk'ta doğan ve ailesi Türk olan müellif, hatîblik ve müderrislik gibi bazı vazifeleri üstlenmiştir. Tarihçi 884-926 (1479-1520) yılları arasındaki hadiseleri kronolojik olarak ele aldığı eserinde İbnü'l-Hımsî gibi çoğunlukla Dimaşk merkezli bir anlatımda bulunmuştur. Eser son dönemdeki ulemânın tayin ve azilleri ile ilgili malumatın yanında, elçi teatileri, Memlûk-Osmanlı arasındaki savaşlarda meydana gelen hadiseler ve ulemânın tutumuna dair aktardıklarıyla önem arz etmektedir. Müellifin bir diğer eseri *Kudâtü Dimaşk/es-Sağrî'l-Bessâm fî zikri men vüllîye kazâe 'ş-Şâm*⁴³ ise Ebü'd-Derdâ'dan (ö. 32/652 [?]) başlayarak Memlûkler'in yıkılışına kadar dört mezhep başkadılarını, Osmanlı döneminde de görev alan 38 kadının hayatını içermesi bakımından özellikle son dönem ulemâsının biyografileri ile ilgili katkı sağlamıştır.

Son olarak hem Memlûkler'in son dönemleriyle ilgili hadiseleri tespit ve mukayese etmek hem de Osmanlı Devleti ile ilişkileri kendi kaynaklarından da okumak amacıyla bazı Osmanlı kaynaklarından da istifade edildiğini belirtmeliyiz. Benzer şekilde Timurlularla ilişkiler için de Reşîdüddin'in (ö. 718/1318) *Tevârih*'ine⁴⁴ başvurulmuştur.

Buraya kadar zikredilen kaynaklar dışında çalışmada istifade edilen müessese eserlerine de işaret edilmelidir. Daha önce ifade edildiği gibi İslâm tarihçiliğinin altın devri olan bu dönemde bazı ansiklopedik eserler kaleme alınmış ve bunlar günümüze ulaşmıştır. Bunlardan İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349),

⁴² Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hullân fî havâdisi'z-zamân* (nşr. Halil el-Mansûr), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

⁴³ İbn Tolun, *Kudâtü Dimaşk/es-Sağrî'l-Bessâm fî zikri men vüllîye kazâe 'ş-Şâm* (nşr. Selahaddin el-Müneccid), Matbaatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimaşk 1956.

⁴⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* (Çev. İsmail Aka – Mehmet Ersan v.dğr.), TTK Yayınları, Ankara 2013.

Mesâlikü'l-ebâr'⁴⁵ ile Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ'sı*⁴⁶ özellikle zikredilmelidir. Bu müelliflerden İbn Fazlullah el-Ömerî kadılık ve benzer görevlerin ardından baba mesleği olan Dîvânü'l-inşâ'da kâtipliğe getirilmiş hatta bu divanın başkanlığına tayin edilmiş meşhur bir âlimdir. Onun büyük eseri *Mesâlikü'l-ebâr* yeryüzü ve coğrafi bilgiler ile bu coğrafyalarda yaşayan milletler ve tarihleri şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Onun eseri çalışmamızın hem teşkilatla ilgili hem de ulemânın tasnifine dair kısmında önemli katkılar yapmıştır. Kalkaşendî de Memlûkler döneminin meşhur ediplerindendir. Kadılık yaparak göreve başlayan Kalkaşendî, daha sonra Dîvânü'l-inşâ'da üst düzey kâtiplik görevine tayin edilmiştir. Onun *Subhu'l-a'sâ'sı* İbn Fazlullah'ın eserinin tamamlayıcısı kabul edilen ve benzer özellikler taşıyan bir ansiklopedi mahiyetindedir. Bu eser de çalışmamızdaki bahsi geçen ulemâ tasnifi konusunda esas aldığımız kaynak olarak oldukça önemli katkılar yapmıştır. Bir başka ansiklopedik eser ise Makrîzî'nin "*Hutât*" adıyla bilinen *Kitâbü'l-Mevâ'iz*'idir.⁴⁷ Bu eser de çalışmamıza hem *Kitâbü's-Sülûk*'teki bilgileri teyit ve tamamlamak hem de müesseselerle ilgili bilgileri tespit etmek açısından katkı sağlamıştır.

Müessese eserleri içerisinde İbn Şahin ez-Zâhirî'nin (ö. 873/1468), hacmi küçük ancak çok kıymetli bilgiler içeren *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik*'i⁴⁸ de zikredilmelidir. En üst rütbede emirlik, çeşitli vilayetlerde saltanat nâibliği ve vezirlik gibi vazifeleri yürütmüş olan müellif, ilmî birikimi ile de tanınmaktadır. İbn Şahin ez-Zâhirî'nin kaleme aldığı *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik* Memlûk şehirlerini anlatan bir coğrafya kitabı görünse de aslında bu coğrafyadaki önemli müesseseleri anlatan bir teşkilat eseridir. Dolayısıyla onun bu eseri çalışmamıza teşkilat açısından önemli katkılar yaptığı gibi verdiği birtakım bilgilerle bazı müesseselerin anlaşılmasında önem arz etmiştir. Nitekim sultanların dört başkadının onayıyla ancak meşruiyet kazandıklarına dair açık kayıtları çalışmamız için ufuk açıcı olmuştur.

⁴⁵ Şehâbeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî Memâlikü'l-emsâr* (nşr. Kâmil Serlam el-Cübûrî), I-XXVII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 2010; a.e. *Memâlikü Mısır ve's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985.

⁴⁶ Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1912-1922.

⁴⁷ Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutât ve'l-âsâr*, I-II, Dârü Sâdır, Beyrut, t.y.

⁴⁸ Garsüddin Halil İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik* (nşr. Paul Ravaisse), Matbaatü'l-Cumhûriyye, Paris 1894.

ARAŞTIRMALAR

Tarih boyunca insanların ilgisini çeken din ve siyaset ile bunlar arasındaki ilişki farklı bilim dallarında pek çok araştırmanın konusu edilmiştir. Bu meselenin tarihi süreç içerisindeki gelişiminin tam anlamıyla ortaya konulması hem bu ilişkilerin tarihsel dayanaklarını tespit etmek hem de bugünün benzer tartışmalarını anlamlandırmak açısından bir gereklilik kabul edildiğinden, Müslüman devletlerdeki din-siyaset ilişkisi ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. İslâm tarihinde bir dönemi veya şahısları ele alan araştırmalarda bu ilişkiye yönelik örnekler tespit edilmekle birlikte konuyu müstakil olarak ele alan çalışmalara işaret etmek gerekir. Mustafa Özkan'ın *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*⁴⁹ ve *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*⁵⁰ başlıklı çalışmaları, Serkan Yaşar'ın *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler*⁵¹ ve Mutlu Saylık'ın *Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları*⁵² adlı doktora tezleri ile Musa Şamil Yüksel'in *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*⁵³ ve Ejder Okumuş'un *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*⁵⁴ gibi kitapları bunlardan bazılarıdır. İslâm tarihinin farklı devrelerini konu edinen bu çalışmalarda iktidar ve ulemâ ilişkileri, idarî teşkilat ve sosyal yapı gibi her dönemin kendine has hususiyetleri göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Bunun dışında bahsi geçen süreci konu edinen başka çalışmaların bulunduğu da belirtilmelidir.

Memlûkler dönemine gelindiğinde ise Yaacov Lev'in bu dönemdeki iktidar-ulemâ ilişkisini konu edinen "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans"⁵⁵ adlı makalesinden bahsetmek gerekir. Çalışma, toplumda ulemânın konumu ve fonksiyonlarına değinmesinin yanında sadece Memlûk sultanlarının ulemâ ile ilişkilerini ele alması bakımından oldukça sınırlıdır. Özellikle Sultan Baybars'ın ulemâyla ilişkisine vurgu yapılan makalede dört başkadı uygulaması da ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu ilişkileri müstakil olarak ele alması bakımından önem arz eden bu çalışma, Memlûk ulemâsının manevî liderliği ve vakıf malları üzerindeki değerlendirmeleri ile çalışmamıza katkı sağlamıştır.

⁴⁹ Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

⁵⁰ Özkan, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2015.

⁵¹ Yaşar, *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

⁵² Mutlu Saylık, *Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

⁵³ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

⁵⁴ Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005.

⁵⁵ Yaacov Lev, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamluk Studies Review*, XII/1 (2009), s. 1-26.

Memlûkler döneminde iktidar-ulemâ ilişkilerini ele alan bir diğer çalışma da Kâzım Uzun'un *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilâfeti: Saltanat-Hilâfet İlişkisi*⁵⁶ adlı doktora tezidir. Hilâfetin ihyâsı, Kahire Abbâsî halifelerinin biyografileri ve bu dönem hilâfetinin genel mahiyetini ayrıntılarıyla ele alan çalışma, bu dönem hilâfet saltanat ilişkisini hem kurum hem de şahıslar üzerinden incelemiştir. Tez, başlıklarımızdan birini ayrıntılı ve müstakil olarak ele alması bakımından çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Aynı şekilde Mustafa Banister'in, *The Abbasid Caliphate of Cairo (1261-1517): History and Tradition in the Mamluk Court*⁵⁷ adlı Mısır Abbâsî hilâfeti ile alakalı değerli doktora tezi de halifelerin genel anlamda konumlandırılması bakımından çalışmamız için yararlı olmuştur.

Burada Fatiha Bozbaş'ın yakın zamanlarda yayınladığı Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde Mısır'daki fukahânın iktidarla ilişkilerine dair makalesine⁵⁸ de işaret etmek gerekir. Doğrudan konumuzla alakalı olan bu makalenin çeşitli açılardan bazı eksiklikler içerdiğini belirtmeliyiz. Öncelikle İslâm hukukçusu gözüyle ele alınan makale hem bahsedilen mahiyeti gereği hem de hacmi itibarıyla konuya yaklaşım açısından sorunlu görünmektedir. Esasen sorunun, bu kadar uzun bir süreci az sayıda kaynak ve sınırlı örneklerle genel bir değerlendirmeye tâbi tutmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda Memlûk Devleti'ni farklı açılardan ele alan çok sayıda eserden de istifade edilmiştir. Bunlardan Kâzım Yaşar Koprman'ın Memlûkler dönemine ait çeşitli eserleri⁵⁹ ve bunlarda yer alan bazı değerlendirmeleri çalışmamız için yararlı olmuştur. Yine Samira Kortantamer'in *Bahri Memlûkler Döneminde Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*⁶⁰ kitabı ile “Memlûk

⁵⁶ Kâzım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm dünyasında Abbâsî Hilâfeti: Saltanat-Hilâfet İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2020.

⁵⁷ Mustafa Banister, *The Abbasid Caliphate of Cairo (1261-1517): History and Tradition in the Mamluk Court* (Yayımlanmamış Doktora tezi), *University of Toronto*, Toronto 2015.

⁵⁸ Fatiha Bozbaş, “Eyyûbî ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, II/2 (2020), s. 95-113.

⁵⁹ Kâzım Yaşar Koprman, “Memlûklerde İnsani Değerler ve Hukuka Saygı”, *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın, Altan Çetin), Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 311-330; a.mlf., “al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412– 1421) Mısır'ın Mali ve İktisadî Durumuna Umumi Bir Bakış”, *a.e.*, s. 19-48; a.mlf., “Şecerü'd-Dürr”, *a.e.*, s. 393-396; a.mlf., “XVI. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Memluk çatışması ve Safeviler”, *a.e.*, s. 365-383.

⁶⁰ Samira Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.

Toplumunda Kadın”⁶¹ “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”⁶² başlıklı makaleleri çalışmamıza katkı yapan ve burada zikredilmesi gereken araştırmalardandır. İsmail Yiğit’in, *Memlûkler*⁶³ adını taşıyan kıymetli kitabı ile sosyal ve kültürel hayata dair makaleleri⁶⁴ çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

Cüneyt Kanat’ın *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*⁶⁵ ve *Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*⁶⁶ isimli çalışmaları başta olmak üzere Memlûkler’i çeşitli açılardan ele alan çok sayıda makalesi⁶⁷ çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Özellikle Memlûkler’le Timurlular arasındaki elçi teatileri ve ilişkiler bağlamında bahsi geçen çalışmalardan istifade edilmiştir. Yine Kanat’ın Memlûkler döneminde cezalandırılma usulleri ile alakalı ayrıntılı tespitleri çalışmamız açısından ufuk açıcı olmuştur.

Fatih Yahya Ayaz’ın Memlûk Devleti’nin siyasî, sosyal ve ilmî hayatını ele alan kitapları ve çok sayıdaki makalesinden⁶⁸ de istifade edilmiştir. Bunlardan özellikle “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı

⁶¹ Kortantamer, “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Türkler*, V (2002), s. 772-787.

⁶² Kortantamer, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1 (1984), s. 27-45.

⁶³ Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.

⁶⁴ Yiğit, “Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, V, 748-756; a.mlf., “Memlûkler Zamanında Kadın (1250-1517)”, *Diyanet İlmî Dergi*, XL/2 (2004), s. 130-144.

⁶⁵ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

⁶⁶ Kanat, *Ortadoğu’da Hâkimiyet Mücadelesi Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

⁶⁷ Kanat, “Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnığır 1309-1310”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (1998), s. 97-119; a.mlf., “Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Memlûk Devleti’nin Tutumu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* IV (2000), s. 65-74; a.mlf., “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), s. 31-45; a.mlf., “Memlûk Devleti’nde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2007), s. 53-62.

⁶⁸ Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008; a. mlf., *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İsam Yayınları, İstanbul 2009; a. mlf., *Memlûkler (1250-1517)*, İsam Yayınları, İstanbul 2015; a. mlf., *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri Kıbrıs’ta İlk Türk Hâkimiyeti*, TTK Yayınları, Ankara 2016; a. mlf., “Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü’s-Sel’ûs (ö. 693/1294)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1 (2005), s. 91-122; a. mlf., “Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI (2007), s. 81-100; a. mlf., “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1 (2007), s. 45-94; a. mlf., “Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2007), s. 1-32; a. mlf., “Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebû Bekir ve Alaeddin Küçük Dönemlerinde (741-742/1341) Büyük Emirler Arasındaki Mücadeleler”, *Dinî Araştırmalar*, IX/27 (2007), s. 247-273.

Tutumu” adlı makalesi esasen Mısır halkının bazı hadiselerle karşı yaklaşımlarını ele almasına rağmen ulemânın Memlûk toplumundaki konum ve rollerini ortaya koyması bakımından yönlendirici olmuştur. Bu noktada Memlûkler döneminde iktidar-ulemâ ilişkileri başlıklı çalışmamız için bu makalenin teşvik edici olduğu da belirtilmelidir. Ayaz’ın, Fatmanur Alibekiroğlu Eren ile birlikte kaleme aldığı “Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefiliğe İlgisi”⁶⁹ başlıklı makale, çalışmamızda mezhebî hususlardaki bazı değerlendirmeler açısından yararlı olmuştur. Ayrıca Ayaz’ın Memlûkler dönemi tarih yazıcılığını ele aldığı *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*⁷⁰ adlı kitabı, bu dönem iktidar-ulemâ ilişkisine dair içerdiği örnek ve tespitlerle çalışmamızın bazı kısımlarına önemli katkılar yapmıştır.

Mehmet Fatih Yalçın’ın *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtırları (1266-1382)*⁷¹ adlı kitabından hem Dımaşk başkadılarının tayin ve azilleri ile ilgili hem de iktidar-ulemâ ilişkisine dair örnekler bakımından istifade edilmiştir. Yazarın bazı idarî görevliler ve ulemâ ailelerini konu edinen makaleleri⁷² de çalışmamız için önem arz etmektedir. Joseph H. Escovitz’in Kahire kadılarını ele aldığı *The Office of Qadi Al-Qudat in Cairo Under The Bahri Mamluks*⁷³ adlı kitabı, kapsamı sınırlı olmakla birlikte çalışmamızda istifade ettiğimiz eserlerdendir. Yazarın dört başkadı uygulaması ile ilgili kanaatleri, başkadıların tayininde etkili olan unsurlar, atandıkları diğer mansıplar ve onların dâhil olduğu bazı hadiselerle ilgili aktardıkları değerlendirmelerimiz için önem arz etmektedir.

Michael Chamberlain’in *Ortaçağ’da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam:1190-1350*,⁷⁴ Jonathan P. Berkey’in *Ortaçağ Kahire’sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*,⁷⁵ ve Harun Yılmaz’ın *Zengî ve Eyyübî Dımaşk’ında Ulema*

⁶⁹ Fatih Yahya Ayaz-Fatmanur Alibekiroğlu Eren, “Memlûk Devletinde Sultan ve Emîrlerin Hanefiliğe İlgisi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, V/1 (2019), s. 284-296.

⁷⁰ Ayaz, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

⁷¹ Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtırları (1266-1382)*, Aybil Yayınları, Konya 2015.

⁷² Yalçın, “Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250 1382)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/5 (2013), s. 791-810; a.mlf., “Bahrî Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü”, *Turkish Studies*, IX/8 (2013), s. 389-405; a.mlf., “Memlûkler Döneminde Bir Ulemâ Ailesi: İhnâî Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/44 (2016), s. 579-588.

⁷³ Joseph H. Escovitz, *The Office of Qadi Al-Qudat in Cairo Under The Bahri Mamluks*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1984.

⁷⁴ Michael Chamberlain, *Ortaçağ’da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam:1190-1350* (Çev. Büşra Kaya), Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

⁷⁵ Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire’sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi* (Çev. İsmail Eriş), Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

ve *Medrese (1154-1260)*⁷⁶ adlı çalışmalar da hem ulemâ hem de ulemânın iktidarla ilişkilerine dair örnek ve tespitleriyle çalışmamıza katkı yapmıştır. Hadis sahasında kaleme alınmış olmasına rağmen Halit zkan'ın *Memlûklerin Son Asrında Hadis-Kahire 1392-1517*⁷⁷ kitabı hem eğitim kurumlarında görev alan bu dönem ulemâsı hem de ulemâ arasındaki rekabete dair örnekleriyle çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Memlûk Devleti ile alakalı çalışmalar için Chicago niversitesi tarafından kurulan araştırma merkezi “The School of Mamluk Studies”’e ait *Mamluk Studies Review*⁷⁸ adıyla yayımlanan dergi, çalışma boyunca titizlikle takip edilmiş, burada neşredilen ve konumuza katkısı olacağı düşünülen makalelerden istifade edilmiştir.

⁷⁶ Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

⁷⁷ Halit zkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis-Kahire 1392-1517*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

⁷⁸ bk. <https://mamluk.uchicago.edu/>

BİBLİYOGRAFYA

- Abdûlbâsıt el-Malatî, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *er-Ravzu'l-Bâsim fî havâdisi'l-'umr ve'l-terâcim* (Ömer A. Tedmürî, nşr.), I-IV, Beyrut 2014.
- Abdûlbâsıt el-Malatî, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2002.
- Abdûlmun'im Mâcid, *Nüzumu devleti selâtini'l-Memâlik ve rûsûmühüm fî Mısr*, I-II, Kahire 1967-1979.
- Abouseif, Doris Behrens, "Hâkim Câmîi", *DİA*, XV (1997), s. 184-185.
- Ağır, Mesut-Solak, Kürşat, "Memlûk Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki Önemli Siyasî Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, XIV (2013), s. 107-130.
- Ahmed Abdürrâzık, "er-Rûnûk 'alâ 'asri selâtini'l-Memâlik", *el-Mecelletü'l-Târihiyyetü'l-Mısrıyye*, XXI (1974), s. 67-101.
- Ahmed Abdürrazzâk Ahmed, *el-Bezl ve'l-bertale: zemene selâtini'l-Memâlik Dirâsetün ani'r-rüş-ve, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme*, Kahire 1979.
- Aigle, Denise, "Legitimizing a Low-Born, Regicide Monarch: The Case of the Mamluk Sultan Baybars and the İlkâns in the Thirteenth Century," *Representing Power in Ancient Inner Asia: Legitimacy, Transmission and the Sacred* (ed. I. Charleux v.dğr.), Bellingham, WA, 2010, s. 61-94.
- Aigle, Denise, "Les inscriptions de Baybars dans le Bilad al-Sham: Une expression de la légitimité du pouvoir", *Studia Islamica* XCVI (2003), s. 87-115.
- Akgündüz, Ahmet, "Câmekiyye", *DİA*, VII (1993), s. 45-46.
- Akgündüz, Ahmet, "İstibdâl", *DİA*, XXIII (2001), s. 319-320.
- Akın, Abdullah, "Tanzimat Sonrası Fıkıh ve Medreselerde Değişim Olgusu", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, VIII/2 (2021), s. 174-209.
- Akpınar, Cemil, "İbn Cemâa, Bedreddin", *DİA*, XIX (1999), s. 388-392.
- Akpınar, Cemil, "İbnü'l-Lebbân", *DİA*, XXI (2000), s. 119-121.
- Aktan, Ali, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", *Belleten*, LIX/226 (1995), s. 605-620.
- Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, LXIII/237 (1999), s. 415-416.
- Aktan, Ali, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (1990), s. 270-279.
- Akyüz, Vecdi, "Askalâni, İzzeddin", *DİA*, III (1991), s. 488.
- Akyüz, Vecdi, "Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezalim Kurumu", *Türkler*, V (2002), 210-233.
- Alâ Taha Rızık Hüseyin, *es-Sücûn ve'l-'ukûbât fî Mısr 'asra selâtini'l-Memâlik*, Kahire 2014.
- Alataş, Çetin, *Abdulgafur b. Lokman el-Kerderi'nin Hayretü'l-fukaha" Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012.
- Alevî, Abdülaziz, "İbn Fazlullah El-Ömerî", *DİA*, XIX (1999), s. 483-484.
- Alibekiroğlu Eren, Fatmanur-Düzenli, Aygöl, *Memlûkler Dönemi Sünnî Hilâfet Anlayışı ve Halîfe Ahidnâme/Taklîdlerindeki Ehl-i Sünnet Algısı*", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII/1 (2022), s. 59-80.
- Alibekiroğlu Eren, Fatmanur, "Memlûkler Dönemi'nde Yaşayan Hanefî-Şâfiî Bir Âlim: Ziyâ b. Sâdullah el-Kazvinî (ö.780/1379) ve Mezhepler Arası Etkileşim Örneği Olarak Konumu", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi* 34 (2023), s. 131-175.

- Aljoumani, Said, “Mektebetü'l-Hankah el-Sümeysâtiyye bi-Dımaşk hilâli'l-'ahdeyn el-Eyyûbi ve'l-Memlûkî”, *Journal of Islamic Manuscripts*, VIII (2017), s. 376-343.
- Alptekin, Coşkun, “Atabeg”, *DİA*, IV (1991), s. 38-40.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev. Yusuf Alp – Mahmut Özışık), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Ankâvî, Abdullah, “Kisvetü'l-Ka'be fi'l-'asri'l-Memlûkî”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, V (1985), s. 3-10.
- Apaydın, H. Yunus, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *DİA*, XIX (1999), s. 284-287.
- Apaydın, H. Yunus, “Şahit”, *DİA*, XXXVIII (2010), s. 278-283.
- Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (der. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh, “Ezher”, *DİA*, XII (1995), s. 59-63.
- Âşûr, Saîd Abdülfettâh, *el-Müctema 'u'l-Mısri fi 'asri selâtini'l-Memâlik*, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1992.
- Atalar, Münir, “Emîr-i Hac”, *DİA*, XI (1995), s. 131-133.
- Atar, Fahrettin, “Kadı”, *DİA*, XXIV (2001), s. 66-69.
- Atik, Kayhan, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler”, *Bilgi*, XIV (2000), s. 31-54.
- Atmaca, Esra, “The Cover of the Holy Building, the Symbol of Politics: The Historical Power Rivalry over the Kiswa of the Ka'ba”, *Religions*, 16: 358 (2025), s. 1-22.
- Atmaca, Esra, “XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları”, *International Journal of Sport Culture and Science*, III (2015), s. 525-534.
- Atmaca, Esra, *Halep'te İlmi Hayat: Memlûkler Döneminde (1250-1517)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Atmaca, Esra, *Kara Veba Memlûkler'de Salgın ve Toplum (749/1348-49)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ayalon, David, “al-Bahriyya”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition (EI²)*, I (1954), s. 944-945.
- Ayalon, David, “Bahri Mamlûks, Burji Mamlûks-Inadequate Names for the Two Reigns of the Mamlûk Sultanate”, *Târîh*, I (1990), s. 3-53.
- Ayalon, David, “Mamlûk Military Aristocracy-A Non-Hereditary Nobility”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam (JSAL)*, X (1987), s. 205-210.
- Ayalon, David, “Mamlûkiyyât”, *JSAL*, II (1980), s. 321-349.
- Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi” (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), s. 211-247.
- Ayalon, David, “Memluklar ve Deniz Kuvvetleri” (Çev. Salih Özbaran), *İUEFD*, XXV (1971), s. 39-50.
- Ayalon, David, “Memlûklü Ordusunda Bahriye Alayı” (Çev. Ali Aktan), *Türk Kültürü*, XX-VIII/326 (1990), s. 350-354.
- Ayalon, David, “Studies on the Structure of the Mamluk Army-I”, *BSOAS*, XV (1953), s. 202-228; aynı makale II, *a.e.* XV (1953), s. 448-476; aynı makale III, *a.e.* XVI (1954), s. 57-90.
- Ayalon, David, “The Circassians in the Mamluk Kingdom”, *JAOS*, LXIX/3 (1949), s. 135-147.
- Ayalon, David, “The system of payment in Mamluk military society”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I/1 (1957), s. 37-65.
- Ayalon, David, *The Mamlûk Military Society: Collected Studies*, London: Variorum Reprints, 1979.
- Ayaz, Fatih Yahya-Alibekiroğlu Eren, Fatmanur, “Memlûk Devleti'nde Sultan ve Emirlerin Haneşîliğe İlgisi”, *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, V (2019), s. 284-296.
- Ayaz, Fatih Yahya-Düzenli, Aygöl “Makrîzî (ö. 845/1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair Tespitleri”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/1 (2018), s. 25-39.
- Ayaz, Fatih Yahya, “Bir Devleti İçinden Tanımak: Memlûk Emîri Baybars El-Mansûrî'nin Askerî ve Siyasî Kariyeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39/2 (2024): 497-535.

- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk Sultanlarından Seyfeddin Ebû Bekir ve Alaeddin Küçük Dönemlerinde (741-742/1341) Büyük Emirler Arasındaki Mücadeleler", *Dini Araştırmalar*, IX/27 (2007), s. 247-273.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (2007), s. 1-32.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs (ö. 693/1294)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/1 (2005), s. 91-122.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Sır Kâtibi", *DİA*, XXXVII (2009), s. 116-117.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Tenkiz", *DİA*, EK-2 (2016), s. 598-599.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/1 (2007), s. 45-94.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XVI (2007), s. 81-100.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Bahrî Memlûkler Döneminde Hameyn Hizmetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûk-Kıbrıs İlişkileri Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İstanbul: İsam Yayınları, 2009.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Aybakan, Bilal, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, 2010, XXXVIII (2010), s. 11-13.
- Aybakan, Bilal, "Sübkî, Takıyyüddin", *DİA*, XXXVIII (2010), s. 14-15.
- Aydın Mehmet, Şevki, "İbn Cemâa, Burhâneddin", *DİA*, XIX (1999), s. 393.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Molla Fenârî", *DİA*, XXX (2005), s. 245-247.
- Aydın, Melikşah, "İslam Hukukuna Göre İsyân (Bağy) Suçu ve Cezası", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXIII/2 (2015), s. 49-77.
- Aydın, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Aygen, Firdevs, *İbnu'r-Rif'a, Hayatı ve Eserleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2019.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *'İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987-1992; *a.e.*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi böl., Arap. Yazm. nr. 2374-2396; *a.e.* (nşr. Abdürrâzık et-Tantâvî el-Karmût), Kahire: ez-Zehrâ li'l-İ'lâmi'l-'Arabî, 1989.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *es-Seyfü'l-mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed* (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998.
- Aytekin, Arif, "Bâbertî", *DİA*, IV (1991), s. 377-378.
- Baktır, Mustafa, "Beylikleri Döneminde Anadolu'da Ulemâ-Ümerâ Münasebetleri", *Türkler*, VII (2002), s. 560-568.
- Banister, Mustafa, *The Abbasid Caliphate of Cairo (1261-1517): History and Tradition in the Mamluk Court* (Doktora Tezi), *University of Toronto*, 2015.
- Basuğuy, Bedreddin, "Yedinci Haçlı Seferi: el-Melikü'l-Muazzam Tûrânşâh, Saint Louis ve Mansûra Savaşı", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/10 (2017), s. 167-201.
- Baybars el-Mansûrî, en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'd-Devleti'l-Türkiyye* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), Kahire: ed-Dârü'l-Misriyyetü'l-Lübânîyye, 1987.
- Baybars el-Mansûrî, en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye; Berlin: Das Arabische Buch, 1998.
- Baybars el-Mansûrî, Rükneddin en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî, *Muhtârü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhamid S. Hamdân), Kahire: 1993.

- Berkey, Jonathan P., *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi* (Çev. İsmail Eriş) Klasik Yayınları, İstanbul 2015.
- Bikâ'î, İbrahim b. Ömer, *İzhârü'l-'asr li-esrârî ehli'l-'asr-Târîhu'l-Bikâ'î* (nşr. Muhammed Sâlim b. Şedîd el-Üfî), I-III, Cîze 1992-1993.
- Bikâ'î, İbrahim b. Ömer, *Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şü'yûh ve'l-akrân* (nşr. Hasan Habeşi), I-V, Kahire 2001-2009.
- Birzâlî Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf, *el-Vefeyât li'l-Birzâlî* (nşr. Ebû Yahya Abdullah el-Kenderî), Gırâs, Kuveyt 2005.
- Bitâvî, Hasan Ahmed Abdülcelîl, *Ehlü'l-İmâme fi Mısır 'Asra Selâtini'l-Memâlik*, Kahire: Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Bühûsü'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 2007.
- Bosworth, C. E., "Christian and Jewish Religious Dignitaries in Mamluk Egypt and Syria: Qalqas-handi's Information on Their Hierarchy, Titulature, and Appointment", *International Journal of Middle East Studies*, III/2 (1972), s. 199-216.
- Bozbaş, Fatiha, "Eyyûbî ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukâha-Siyâsî Otorite İlişkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, II/2 (2020), s. 95-103.
- Bozkurt, Nahide *Abbâsîler*, Ankara: İsam Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nahide, "Mihne'nin Tarihsel Arka Planı ve Analizi", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi* (ed. Mahfuz Söylemez), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 11-27.
- Bozkurt, Nahide, *Mutezile'nin Altın Çağı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Bozkurt, Nahide, *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi, "Mukaddes Emanetlerin Tarihi ve Osmanlı Devletine İntikâli", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII-XV (1997), s. 7-26.
- Bozkurtoğlu Özcan, Özge, "Lusignanların 1361 Yılında Antalya'yı (Adalia) İşgalinin Ardında Yatan Sebepler", *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi (CEDRUS)*, V (2017), s. 397-409.
- Broadbridge, Anne F., "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al-'Aynî, al-Maqrîzî, and Ibn Hajar al-'Asqalanî", *Mamluk Studies Review*, III (1999), s. 85-107.
- Broadbridge, Anne F., "Mamluk Legitimacy and the Mongols: The Reigns of Baybars and Qalâwûn," *Mamluk Studies Review*, V (2001), 91-118.
- Busrâvî, Ali b. Yusuf, *Târîhu'l-Busrâvî* (nşr. Ekrem Hasan el-Ulebî), Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1408.
- Buzpınar, Ş. Tufan, "Surre", *DİA*, XXXVII (2009), s. 567-569.
- Byrne, Joseph P., *Daily Life During the Black Death*, London: Greenwood Press, 2006.
- Byrne, Joseph P., *The Black Death*, London: Greenwood Press, 2004.
- Cezîrî, Abdülkadir b. Muhammed, *ed-Dürerü'l-ferâidi'l-münazzama fi ahhârî'l-Hacc* (nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Chamberlain, Michael, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik: Şam:1190-1350* (Çev. Büşra Kaya) Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- Chapoutot-Remadi, Mounira, "Une institution mal connue: le khalifat abbaside du Caire," *Les Cahiers de Tunisie*, XX/77-8 (1972), s. 11-23.
- Cici, Recep, "Bahâeddin, Sübkî", *DİA*, XXXVIII (2010), s. 11.
- Çavdaroğlu, Burhan Erhan, "Askerî Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *ulakbilge*, V/14 (2017), s. 1269-1284.
- Çetin, Altan, "Memlûk Devleti'nde Cezalar ve İşkencelere Dâir", *Belleten*, LXXIV/270 (2010), s. 351-368.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Çubukçu, Asri, "el-Emîrî'l-Kebîr", *DİA*, XI (1995), s. 155.
- Çubukçu, Asri, "İbnü's – Sedîd, Kerîmüddin", *DİA*, XXI (2000), s. 202.
- Diniz, Semanur – Düzenli, Ahmet, "Memlûkler Dönemi'nde Bir İlim Merkezi: Sargatmışiyye

- Medresesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, XXIII/ 2 (2023), 175-190.
- Diyyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed, *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*, I-II, Beyrut: Müessesetü Şa'bân, t.y.
- Durmuş, İsmail-Ergin, Ali Şakir, “İbnü'l-Verdî”, *DİA*, XXI (2000), s. 239-240.
- Durmuş, İsmail, “Kazvînî, Hatîb”, *DİA*, XXV (2002), s. 156-157.
- Duverger, Maurice, *Siyaset Sosyolojisi* (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları, 1982.
- Düzenli, Aygöl – Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/2 (2017), s. 85-102.
- Düzenli, Aygöl, “Aynî (1451)”, *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih* (ed. Cahit Külekçi), İstanbul: Mana Yayınları, 2021, s. 134-138.
- Düzenli, Aygöl, “İbn İyâs (1524?)”, *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih* (ed. Cahit Külekçi), İstanbul: Mana Yayınları, 2021, s. 176-180.
- Düzenli, Aygöl, “İbn Tağrıberdî (1470)”, *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Tarih* (ed. Cahit Külekçi), İstanbul: Mana Yayınları, 2021, s. 143-147.
- Düzenli, Aygöl, “İktidar-Ulemâ İlişkileri Bağlamında İzzeddin b. Abdüsselâm”, *Mütefekkir* VIII/13 (2021), s. 211-233.
- Düzenli, Aygöl, “Memlûkler Dönemi Tarih Yazıcılığının Son Örneklerinden er-Ravzu'l-Bâsim fî Havâdisi'l-'Umr ve't-Terâcim”, *Turkish Academic Research Review*, VIII/3 (2023), s. 1280-1294.
- Düzenli, Aygöl, “Memlûkler Döneminin Büyük Türk Emîrlerinden Tenkiz en-Nâsirî (ö. 741/1340)”, *Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler Tarih* (ed. M. Hanefî Bostan-Nasrullah Uzman), Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 2022, s. 190-199.
- Düzenli, Aygöl, “Memlûkler Dönemi Hristiyan Tarihçilerinden İbnü's-Sukâ'î ve Tâli Kitâbı Vefeyâtı'l-A'yân'ı”, *Memlûkler Dönemi İlim Geleneği (13. ve 14. Yüzyıllar)* (ed. Hançabây, Halil İbrahim, Buluş, Muhammed Enes, Taş, Mustafa), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2023, s. 331-362.
- Düzenli, Aygöl, “Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)”, *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans* (ed. Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz), İstanbul: Mahya Yayınları, 2019, s. 447-461.
- Düzenli, Aygöl, “Para Değerleme Meclislerinde Memlûk Başkadıları”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi (ТЕОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИНИНИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ)*, XXXIV (2023), s. 177-217.
- Düzenli, Aygöl, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Ebû Şâme, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *el-Bâ'is 'alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis*, Mekke: Matbaatü'n-Nahza'l-Hadîse, 1401.
- Ebû Şâme, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'-ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn* (nşr. es-Seyyid İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Beyrut: Dârü'l-Cil, 1974.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer*, Mısır: el-Matbaatü'l-Hüseyniye el-Mısıriyye, t.y.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. J. T. Reinaud-M. G. de Slane), Beyrut: Dârü Sâdir, 1840.
- Elhossary, Amar, *Memlûk Kaynaklarına Göre Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Mısır ve Şam'da Çıkan İsyanlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Emecen, Feridun, “Korkut, Şehzade”, *DİA*, XXVI (2002), s. 205-207.
- Emecen, Feridun, “Mercidâbık Muharebesi”, *DİA*, XXIX (2004), s. 174-176.
- Emecen, Feridun, “Ridâniye Savaşı”, *DİA*, XXXV (2008), s. 87-88.

- Emiroğlu, Nagihan, “Memlûk Kudûs’ünde Bir Eğitim Kurumu: Tenkiziyye Medresesi ve Muhad-disleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/2 (2025), s. 272-288.
- Emiroğlu, Nagihan, *Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, İstanbul: Timaş Akademi, 2023.
- Erol, Burak Gani, “Memlûkler Döneminde Başkadılarının Tayin ve Azillerindeki Usulsüzlükler”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XV/1 (2020), s. 179-193.
- Erol, Burak Gani, “Memlûkler Döneminde Şâm Mahmili, Hacılar ve Menziller”, *History Studies*, XII/4 (2020), s. 1809-1835.
- Erol, Burak Gani, “Memlûkler Zamanında Mısır Mahmili”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIX/1 (2019), s. 45-80.
- Erol, Burak Gani, “Memlûklerde Dört Mezhep Başkadılıklarının Kuruluşu ve İşleyişi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, LXXXVII (2018), s. 73-87.
- Erşahin, Seyfettin, “Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud’un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler”, *Diyanet İlmi Dergi*, XXXV/1 (1999), s. 259-260.
- Escovitz, Joseph H., “The Establishment of four Chief Judgeships in the Mamluk Empire”, *JAOS*, CII (1982), s. 529-531.
- Escovitz, Joseph H., *The Office of Qadi Al-Qudat in Cairo Under The Bahri*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1984.
- Eymen, Fuâd Seyyid, “Kahire”, *DİA*, XXIV (2001), s. 173-175.
- Eymen, Fuâd Seyyid, “Makrîzi”, *DİA*, XXVI (2003), s. 448-451.
- Fayda, Mustafa, “Zimmî”, *DİA*, XLIV (2013), s. 428-434.
- Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Foucault, Michel, *İktidarın Gözü* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Ganim, Hamid Zeyyân, *Safhatün min târihi’l-hilâfeti’l-Abbâsiyye fî zillı Devleti’l-Memâlik*, Kahire 1978.
- Gazzî, Necmeddin, *el-Kevâkibü’s-sâire bi-menâkibi a’yânı’l-mietı’l-âşire* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut: Dârü’l-Kütübı’l-İlmiyye, 1997.
- Genç Özlem, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, *Tarih Okulu*, X (2011), s. 123-150.
- Gezen, Nihal, “Memlûklerde Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri (1250-1314)”, *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, XCVII (2019), s. 263-289.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Ulemâ”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, XIII (1986), s. 23.
- Gül, Muammer, “Mısır Memlûkları’nda Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık ve Kudûs”, *Belleten*, LXVI/246 (2002), s. 363-370.
- Günay, Hacı Mehmet, “İbnü’t-Türkmânî, Tâceddin”, *DİA*, XXI (2000), s. 235.
- Gündoğdu, İsmâil, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, VI/2 (2009), s. 697-722.
- Güzel, Fatih-Karababa Çakır, Hülya “Kuruluş döneminde bir Memluk Sultanı: Melikü’l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KARE-FAD)*, VII/2 (2019), s. 253-266.
- Haarmann, Ulrich, “Rather the Injustice of the Turks Than the Righteousness of the Arabs-Changing ‘Ulamâ’ Attitudes Towards Mamluk Rule in the Late Fifteenth Century”, *Studia Islamica*, LIVIII (1988), s. 61-77.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Halkın, Leon, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Hammûde, Tâhir Süleyman, *Celâlüddîn es-Süyûtî: Asruhû ve hayâtühü ve âsâruhû ve cühûdühü fi’d-dersi’l-luğavî*, Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1989.
- Hançabay, Halil İbrahim, *Abbâsiler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

- Hasan Muhammed Ahmed el-İslâm, *el-'Alâkât beyne'l-Memâlik ve İlhanâtı Moğol Fâris ve Eserühâ 'alâ Mısır ve Bilâdi's-Sâm* (Doktora Tezi), Sudan Üniversitesi, 2018.
- Hatîb el-Cevherî, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafî, *İnbâû'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* (nşr. Hasan Habeşi), Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1970.
- Hatîb el-Cevherî, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşi), I-IV, Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970-1994.
- Hizmetli, Sabri, "İbn Hicci", *DİA*, XX (1999), s. 66-67.
- Hofer, Nathan, "The Ideology of Decline and the Jews of Ayyubid and Mamluk Syria", *Muslim-Jewish Relations in the Middler Islamic Period* (ed. Stephan Conermann), Göttingen: Bonn University Press, 2017.
- Holt, P. M., "The Position and Power of the Mamluk Sultan", *BSOAS*, XXXVIII/2 (1975), s. 237-249.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu* (Çev. Özden Arıkan), İstanbul 2003.
- Homerin, Th. Emil, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Süfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları-Taraflar ve Kurumsal Çevre Üzerine Bir İnceleme" (Çev. Salih Çift), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (2002), s. 243-264.
- Homerin, Th. Emil, *From Arab Poet to Muslim Saint: İbn al-Fârid, His Verse, and His Shrine*, Columbia: University of South Carolina Press, 1994.
- Humar, Kadir Can, *Timurlu Devletinde Elçilik Müessesesi ve Haber Alma Teşkilatı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
- Humphreys, R. Stephen, "The Emergence of the Mamluk Army", *Studia Islamica*, XLV (1977), s. 67-99.
- Humphreys, Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*-, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Irwin, Robert, "The Privatization of "Justice" under the Circassian Mamluks", *Mamluk Studies Review*, VI (2002), s. 63-71; a.mlf., "Çerkez Memlûkları Döneminde "Adalet" in Tekelleşmesi" (Çev. Yusuf Ötenkaya), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, L/1 (2023), s. 185-194.
- İbn Abdüzzâhir, Ebû'l-Fazl Muhyiddin Abdullah, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Murad Kâmil-Muhammed Ali en-Neccâr), Kahire 1961.
- İbn Abdüzzâhir, Ebû'l-Fazl Muhyiddin Abdullah, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytir), Riyad 1976.
- İbn Cemâa, Bedreddin Muhammed b. İbrahim, *Tahrîrû'l-ahkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm* (nşr. Fuâd Abdülmun'im Ahmed), Doha: Riâsetü'l-Muhâkemeti's-Ser'iyye, 1985.
- İbn Dokmak, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, *el-Cevherü's-semîn fî siyeri'l-hulefâ ve'l-mülûk ve's-selâtin* (nşr. Saîd A. Âşûr-Ahmed es-Seyyid Derrâc), Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1982.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şehâbeddin Ahmed b. Yahya, *et-Ta'rîf bi'l-mustalahi's-şerîf* (nşr. Muhammed H. Şemseddin), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Şehâbeddin Ahmed b. Yahya, *Mesâlikü'l-ebşâr fî Memâlikü'l-emsâr* (nşr. Kâmil Selman el-Cübûrî), I-XXVII, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2010; a.e., *Memâlikü Mısır ve's-Sâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985.
- İbn Habîb, Bedreddin Hasan b. Ömer, *Tezkiretü'n-nebih fî eyyâmü'l-Mansûr ve benih* (nşr. Muhammed M. Emin-Saîd A. Âşûr), I-III, Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1976-1986.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietiş-sâmine*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâû'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr* (nşr. Hasan Habeşi), I-IV, Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969-1998.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'l-elbâb fî'l-elkâb* (nşr. Abdülaziz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî), I-II, Riyad 1989.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Zeylû Düreri'l-kâmine* (nşr. Adnan Derviş), Kahire: Ma'hedü'l-Mahtutâtî'l-'Arabiyye, 1992
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Bilim ile Sanat Arasında Hatıralar, et-Ta'rif* (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-sultânî'l-ekber*, (nşr. Halil Şehhâde), I-VIII, Beyrut 2001.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (nşr. İhsan Abbâs), I-VIII, Beyrut: Dârü Sâdır, 1978.
- İbn Hicce, Takıyyüddin Ebü Bekir b. Ali el-Hamevî el-Ezrârî, *Kitâbü Kahveti'l-inşâ* (nşr. Rudolf Vesely), Beyrut 2005.
- İbn Hiccî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed, *Târîhu İbn Hiccî* (nşr. Ebü Yahya A. el-Kenderî), I-II, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2003.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1982-1984.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebü Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdî, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe* (nşr. Adnan Derviş), I-IV, Dimaşk: Ma'hedü'l-Fıransî li'd-Dirâsâtî'l-'Arabiyye, 1994-1997.
- İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye* (nşr. Hâfız Abdülalîm Han), I-IV, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)* (haz. Ahmet Uğur), Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Cize: Dârü Hicr, 1997-1999.
- İbn Mâce Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki), Kahire: Dârü İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, t.y.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.
- İbn Şahin ez-Zâhirî, Garsüddin Halil, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik* (nşr. Paul Ravaisse), Paris: Matbaatü'l-Cumhûriyye, 1894.
- İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Ahmed Hutayt), Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 1983.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz), I-XII, Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1984-2006.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1956, a.e., XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, a.e., XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, a.e., XV (nşr. İbrahim Ali Tahrân), Kahire 1972, a.e., XVI (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l eyyâm ve's-sühûr* (nşr. Muhammed K. İzzeddin), I-II, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990; a.mlf., *Hawâdith ad-Duhûr fî Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, Berkeley: University of California Publications, 1931-1942.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*, I-II (nşr. Nebîl Muhammed Abdülaziz Ahmed), Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Kudâtü Dimaşk es-Sagrü'l-Bessâm fî zikri*

- men vüllıye kazâ'e's-Şâm* (nşr. Selahaddin el-Müneccid), Dımaşk: Matbaatü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-'Arabî, 1956.
- İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Müfâkehetü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer*, I-IX (nşr. Bernd Ratke Edward Badeen-Ulrich Haarmann-Hans R. Roemer-Said A. Âşûr vd.), Kahire-Beyrut 1960-1994; a.e., VIII (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, a.e., IX (nşr. Hans R. Roemer), Kahire 1960.
- İbnü'l-'Irâkî, Ebû Zûr'a Velıyyüddin Ahmed b. Abdürrahim, ez-Zeyl 'ale'l-'İber fî haber men ğaber (nşr. Sâlih Mehdi Abbâs), I-III, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- İbnü'l-Furât, Nâsiruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali, *Târihu'd-düvel ve'l-mülûk-Târihu İbni'l-Furât*, VI (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut: American University in Cairo, 1961, a.e., VII (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1942, a.e., VIII (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1939, a.e., IX/1 (nşr. Kostantin Züreyk), Beyrut 1936, a.e., IX/2 (nşr. Kostantin Züreyk-Necle İzzeddin), Beyrut 1938.
- İbnü'l-Hımsî, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Havâdisü'z-zamân ve vefıyyâtü's-şüyüh ve'l-akrân*, I-III (nşr. Abdülaziz Feyyaz Harfûş), Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2000.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin, *el-Müsâvere fî'l-'akâidi'l-mün-ciye fî'l-âhire*, Kahire: el-Matbaa-tü'l-Mahmûdiyyetü't-Ticâriyye, t.y.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd), I-X, Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1986-1993.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddin, *Târihu İbni'l-Verdî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü's-Sukâî, Fazlullah b. Ebû'l-Fahr, *Tâli Kitâbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve Fran. Çev. Jacqueline Sublet), Dımaşk 1974.
- İmamoglu, A. Taha, "İslâm Siyaset Literatüründe Kullanılan Hadislerin Kaynağı ve Sıhhati Meslesi", *İslâm Siyaset Düşüncesi, Âdil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan* (ed. Lütfi Sunar, Özgür Kavak), İstanbul: İlem Kitaplığı, 2018, s. 239-263.
- İnân, Muhammed Abdullah, "el-Meliketü Şeceretü'd-Dür," *el-Kâtibü'l-Mısri* (ed. Taha Hüseyin), Kahire 1946.
- İpşirli, Mehmet "İlmiye", *DİA*, XXII (2000), s. 141-145.
- İpşirli, Mehmet, "Elçi", *DİA*, XI (1995), s. 3-15.
- İpşirli, Mehmet, "Kazasker", *DİA*, XV (2002), s. 140-143.
- İpşirli, Mehmet, "Medresetü'l-kudât", *DİA*, XXVIII (2003), s. 343-344.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", *Belleten*, LXI/232 (1997), s. 597-700.
- Jackson, S., "The Primacy of Domestic Politics: Ibn Bint al-A'azz and the Establishment of the Four Chief Judgeships in Mamluk Egypt", *JAOS*, CXV (1995), s. 52-65.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Meâsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe* (nşr. Abdüssettar A. Ferrâc), I-III, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1912-1922.
- Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa, İzzeddin", *DİA*, XIX (1999), s. 393-394.
- Kallek, Cengiz, "İbnü'r-Rif'a", *DİA*, XXI (2000), s. 184-186.
- Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII (2003), s. 180-186.
- Kanat, Cüneyt, "Bahri Memlükler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars El-Çaşnığır 1309-1310", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (1998), s. 97-119.
- Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), s. 31-45.
- Kanat, Cüneyt, "Çaldıran Savaşı Esnasındaki Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Memlük Devleti'nin Tutumu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4 (2000), s. 65-74.

- Kanat, Cüneyt, “Memlûk Devleti’nde Ordu Teşkilatı”, *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü* (ed. A. Sefa Özkaya), İstanbul 2019, s. 222-237.
- Kanat, Cüneyt, “Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurovanın Türkleşmesindeki Rolü”, *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, s. 423-434.
- Kanat, Cüneyt, “Memlûk Devleti’nde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2007), s. 53-62.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaoğlu’da Hâkimiyet Mücadelesi Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ankara: TTK Yayınları, 2022.
- Kandemir, M. Yaşar, “Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer”, *DİA*, VI (1992), s. 409-410.
- Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX (1999), s. 514-531.
- Kandemir, M. Yaşar, “Nevevî”, *DİA*, XXXIII (2007), s. 45-49.
- Kandemir, Yaşar, “Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer”, *DİA*, VI (1992), s. 409-410.
- Kapani, Münici, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- Kara, Adnan, “Hz. Peygamber’in Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Gerçekleştirilen Mevlid Törenleri: Memlûkler Örneği”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2025), 22-42.
- Kara, Adnan, “Memlûklerde Mezâlim Mahkemeleri, Hukuk ve Adliye Teşkilâtı”, *Turkish Academic Research Review*, II/2 (2017), s. 25-38.
- Kara, Mustafa, “İbn Atâullah el-İskenderî”, *DİA*, XIX (1999), s. 337-338.
- Karadağ, Bekir, “Memlûklü Döneminde Yöneticiler ve Fakihler: Abdülaziz el-Merâğî’nin ‘el-Fıkıh ve’l-Fukahâ fi Mısır alâ ahdi’l-Memâlîk” Adlı Makalesinin Tercüme ve Tahlili”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, III/2 (2019), s. 131-146.
- Karaimamoğlu, Tolgahan-Gümüş Tarık Tolga, “Veba ile Başlayan Değişim: Kara Ölüm’den Sonra Büyük Britanya’da Değişen Gündelik Yaşam”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XLIV (2020), s. 509-526.
- Karamânî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dımaşkî, *Ahbârü’l-düvel ve âsârü’l-üvel fi’l-târîh*, I-III (nşr. Ahmed Hatîf-Fehmi Sa’d), Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1992.
- Kâsım Abduh Kâsım, *Dirâsât fi târîhi Mısri’l-ictimâî*, Kahire: Dârü’l-Maârif, 1983.
- Kavak, Özgür, “Memlûkler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, X/1 (2020), s. 181-228.
- Kaya Selim-Kıyılı, Rahime, “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/12 (2009), s. 403-418.
- Kaya, Mahmut, “Mikyâsü’n-Nîl”, *DİA*, XXX (2005), s. 52-53.
- Keleş, Bahattin, “Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı”, *Türkler*, V (2002), s. 394-388.
- Keleş, M. Recep, “Memlûklü Dönemi Suriye’de Âlimlerin Roller: İbn Hallikan Örneği”, *İslâmî Araştırmalar*, XXXI/3 (2020), s. 524-527.
- Kılıç, Muharrem, “Tarsûsî, Necmeddin”, *DİA*, XL (2011), s. 114-115.
- Kılıç, Muharrem, “Türk Hukuk Tarihinde Devlet Teorisinin Mezhep Doktrini Çerçevesinde Değerlendirilmesi”-Tarsûsî’nin Tuhfetü’t-Türk Adlı Eseri Çerçevesinde Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/9 (2009/1), s. 115-129.
- Kırbıyık, Kasım, “İbn Müflih, Burhâneddin”, *DİA*, XX (1999), s. 216-217.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk Sistemi”, *Türkler*, V (2002), s. 320-334.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk”, *DİA*, XXIX (2004), s. 87-90.
- Koca, Ferhat, “İbn Abdülber es-Sübki”, *DİA*, XIX (1999), s. 273.
- Koçkuzu, Ali Osman, “Aynî, Bedreddin”, *DİA*, VI (1991), s. 271-272.
- Kopruman, Kâzım Yaşar, “al-Malik al-Mu’ayyad Şayh al-Mahmudî Devrinde (1412- 1421) Mısır’ın Malî ve İktisadî Durumuna Umumi Bir Bakış”, *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin), Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 19-48.

- Koprıman, Kâzım Yaşar, “Burciyye”, *DİA*, VI (1992), s. 419-420.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, “Karaman-oğulları (1250-1487)”, *Makaleler* (haz. Semih Yalçın-Altan Çetin), Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 49-61.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, “Memlûklerde İnsanî Değerler ve Hukuka Saygı”, *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin), Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 311-330.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, “Şecerü’-d-Dürr”, *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin), Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 393-396.
- Koprıman, Kâzım Yaşar, “XVI. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Memlûk Çatışması ve Safevîler”, *Makaleler* (haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin), Ankara: Berikan Yayınları, 2005, s. 365-383.
- Kortantamer, Samira, “Memlûk Toplumunda Kadın”, *Türkler*, V (2002), s. 772-787.
- Kortantamer, Samira, “Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II/1 (1984), s. 27-45.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Köse, Saffet, “İbnü’s-Sâîğ ez-Zümürüddî”, *DİA*, XXI (2000), s. 196-197.
- Kucur, Sadi S., “Nâib-i Saltanat”, *DİA*, XXXII (2006), s. 313-314.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, I-V (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Kahire: Hier li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, 1993.
- Kütübî, Muhammed b. Şakir, *Fevâtü’l-Vefeyât ve’z-zeylû ‘aleyhâ* (nşr. İhsan Abbâs), I-V, Beyrut: Dârü Sâdır, 1973-1974.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Lahmuddin, Lahmuddin, *Sunni ‘Ulama and the Reform of Religious Offices in Medieval Egypt, 637-676 A. H./A. D. 1240-1277* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Arkansas, Arkansas, 2014.
- Lambton, Ann, *State and Government in Medieval Islam*, London: Routledge, 2004.
- Lapidus, Ira M. “Ayyubid Religious Policy and the Development of the Schools of Law in Cairo”, *Colloque international sur l’histoire du Caire*, Kahire 1974, s. 279-286.
- Lapidus, Ira M., *İslâm Toplamları Tarihi* (Çev. Yasin Aktay), I-II, İstanbul: İletişim Yayınları 2016.
- Lapidus, Ira M., *Müdüdü İslâmiyye fî ‘ahdi’l-Memâlik* (Arap. Çev. Ali Mâzi), Beyrut: el-Ehliyye, 1987.
- Leeuwen, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri Şam: Vakıflar ve Şehir* (Çev. H. Ebru Aksoy), İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Levanoni, Amalia, “Takfir in Egypt and Syria during the Mamlûk Period”, *Accusations of Unbelief in Islam* (ed. Camilla Adang), Brill 2016, s. 155-188.
- Levanoni, Amalia, “The Mamluk Conception of the Sultanate”, *International Journal of Middle East Studies*, XXVI/3 (1994), s. 373-387.
- Levanoni, Amalia, *A turning point in Mamluk history: the third reign of al-Nâşir Muḥammad Ibn Qalāwūn (1310-1341)*, Leiden: Brill 1995.
- Lewis, Bernard, *Ortaoğlu* (Çev. Selen Y. Kölay), Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006.
- Linda, S. Northrup, “The Bahrî Mamlûk Sultanate, 1250-1390” (ed. Carl F. Petry), *The Cambridge History of Egypt, Islamic Egypt 640–1517*, I (1998), s. 242–289.
- Lisânüddin İbnü’l-Hatîb, *el-İḥâta fî ahbâri Gırnata*, I-IV (nşr. Muhammed Abdullah İnan), Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1973-1977.
- Makdisi, George, “Ash’arî and the Ash’arites in Islamic Religious History”, *İslâm’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2019, s. 43-96.
- Makdisi, George, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı* (Çev. Ali hakan Çavuşoğlu-Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Dürrü’l-’ukûdi’l-feride fî terâcimi a’yânî’l-müfide* (nşr. Mahmud el-Celîlî), I-IV, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2002.

- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *ez-Zehebü'l-mesbûk fî zikri men Hacce mine'l-Hulefâ ve'l-Mülûk* (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl), Bûr Saîd: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2000.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-Nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysi), I-XV, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut: Dârü Sâdır, t.y.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-IV, Kahire: Lecnetü'-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973.
- Mauder, Christian, "A Sultan Becomes Caliph: Legal Knowledge and Late Mamlûk Political Thought", *In the Sultan's Salon: Learning, Religion, and Rulership at the Mamluk Court of Qânişawh al-Ghawrî (r. 1501-1516)*, Leiden 2021, s. 862-923.
- Mauder, Christian, "Education and Learning Among Members of the Mamluk Army: Results of a Quantitative Analysis of Mamluk Biographies", *History and Society during the Mamluk Period (1250-1517)* (ed. Bethany J. Walker/Abdelkader Al Ghouz), Bonn University Press 2021, s. 61-88.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Çev. Ali Şafak), İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.
- Mayer, L. A., *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye* (Çev. Sâlih eş-Şîfî), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye-tü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1972.
- Mortel, Richard T., "On Beşinci Yüzyılda Memlûk Sivil Bürokrasisinin Gerilemesi: Ebü'l-Hayr En-Nehhâs'ın Kariyeri" (Çev. Fatih Yahya Ayaz), *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIV/2 (2005), s. 91-104.
- Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil, *en-Nehcü's-sedid ve'd-dürri'l-ferid fî mâ ba'de Târihi İbni'l-'Amid* (nşr. Samira Kortantamer), Freiburg 1973.
- Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türkî, *İbn Ecâ Seyahatnâmesi-Bir Türk Seyyahın Kaleminden* (Çev. Mehmet Şeker), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Nebbâhîn, Ali Sâlim, *Nizâmü'l-terbiyeti'l-İslâmiyye fî 'asri devleti'l-Memâlik fî Mısır*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1981.
- Nielsen, Jorgen S., "Sultan al-Zahir Baybars and the Appointment of four Chief Qadis, 663/1265", *Studia Islamica*, LX (1984), s. 167-176.
- Nuaymî, Abdülkadir b. Muhammed, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, I-XXXIII (nşr. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Okumuş, Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Orhan, Fatih, "İslam Hukuku ve Türk Hukukunda Siyasi Suç Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XI/58 (2018), s. 866-878.
- Öngören, Reşat, "Tarikat", *DİA*, XL (2011), s. 95-105.
- Özaydın, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, IV (1991), s. 275-276.
- Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikân", *DİA*, XX (1999), s. 17-19.
- Özbek, Süleyman-Mehmet Şeker, "Memlûk Emîri Sungur el-Aşkar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, CXXIII/242 (2019), s. 205-218.
- Özbek, Süleyman, "Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXII/53 (2013), s. 155-172.
- Özbek, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, V (2002), s. 127-133.

- Özel, Ahmet, “İbn Dakıku’l-‘id”, *DİA*, XIX (1999), s. 407-409.
- Özel, Ahmet, “İbnü’l-d-Deyrî”, *DİA*, XXI (2000), s. 15-16.
- Özel, Ahmet, “İbnü’l-Mülakkin”, *DİA*, XXI (2000), s. 150-152.
- Özel, Ahmet, “Serûcî”, *DİA*, XXXVI (2009), s. 572-573.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl”, *DİA*, XXI (2000), s. 220-222.
- Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne, Seriyüddin”, *DİA*, XXI (2000), s. 225-227.
- Özen, Şükrü, “Kâdılkudât”, *DİA*, XXIV (2001), s. 77-82.
- Özkan, Halit, “Süyûfî”, *DİA*, XXXVIII (2010), s. 188-198.
- Özkan, Halit, *Memlûklerin Son Asrında Hadis-Kahire 1392-1517*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Özkan, Mustafa, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Özkan, Mustafa, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Pahlitzsch, Johannes, “Mediators Between East and West: Christians Under Mamluk Rule”, *Mamluk Studies Review*, IX/2 (2005), s. 31-47.
- Polat, Salahattin, “İbnü’t-Türkmânî, Alâeddin”, *DİA*, XXI (2000), s. 234-235.
- Popper, W., *The Cairo Nilometer: Studies in Ibn Taghrî Birdî’s Chronicles of Egypt: I, Semitic Philology*, Berkeley: University of California, 1951.
- Rabbat, Nasser O., “The Ideological Significance of the *Dâru’ladl* in the Medieval Islamic Orient”, *IJMES*, XXVII/1 (1995), s. 3-22.
- Rabbat, Nasser O., *The Citadel of Cairo*, Leiden-New York-Köln: Brill, 1995.
- Rapoport, Yossef, “Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks”, *ILS*, X/2 (2003), s. 210-228.
- Rapoport, Yossef, “Royal Justice and Religious Law: Siyasah and Shari’ah under the Mamluks”, *Mamluk Studies Review*, XVI (2012), s. 71-102.
- Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısım)* (Çev. İsmail Aka – Mehmet Ersan v. dğr.), Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Reuten, Amitai-Preiss, “The Resolution of the Mongol-Mamluk War”, *Mongols, Turks, and Others, Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Leiden-Boston 2005.
- Revel, Judith, *Foucault Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Russel, Bertrand, *İktidar* (Çev. Mete Ergin), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1976.
- Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybek, *A’yânü’l-asr ve a’vânü’n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Beyrut-Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1998.
- Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybek, *Kitâbü’l-Vâfi bi’l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter, Sven Dederling v.dğr.), I-XXX, Wiesbaden-Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1962-2004.
- Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybek, *Tuhfetü zevi’l-elbâb fî men hakeme bi-Dimaşk mine’l-hulefâ ve’l-mülûk ve’n-nüvvâb* (nşr. İhsan B. S. Hulûsî-Züheyr H. es-Samsâm), I-II, Dimaşk: Vizâ-retü’s-Sekâfe, 1991-1992.
- Sağır, Abdullah, *İbn Tağrıberdî’nin “el-Menhelü’s-Sâfi” Adlı Eserine Göre Kahire’de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Sağlam, Ahmet, “‘Memlûk’ Sözcüğü: Basit Anlamından Askeri ve Siyasi Terim Anlamına”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII/2 (2023), s. 341-356.
- Sağlam, Ahmet, “Memlûk Devlet Düzeninde Yönetimin Görev ve Sorumluluklarına Dair Nisan-1281 Tarihli Tezkire’nin Tahlili”, *Tasavvur-Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, IX/1 (2023), s. 53-77.
- Sağlam, Ahmet, “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”, *Belleten*, LXXXII/293 (2018), s. 83-158.
- Sağlam, Ahmet, “Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur.”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, II/4 (2015), s. 107-126.

- Salibi, Kamal S., "The Banū Jamā'a: A Dynasty of Shāfi'ite Jurists in the Mamluk Period," *Studia Islamica*, IX (1958), s. 97-109.
- Saylık, Mutlu, *Sāmerrā Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dârü'l-Cil, t.y.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tibrü'l-mesbûk fî zeyli's-Sülûk*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, t.y.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Vecüzü'l-keîâm fî'z-zeyli 'alâ Düveli'l-İslâm* (nşr. Beşâr A. Mârûf v.dğr.), I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Selim, Mahmud Rızık, *'Asru selâtini'l-Memâlik ve netâicühü'l-'ilmî ve'l-edebî*, Kahire: Mektebetü Âdâb, 1962.
- Selim, Mahmud Rızık, "el-Kıyas-Kansu el-Gavri", *Mecelletü'r-Risâle* (der. Ahmed Zeyyât), sayı 1967, yıl 1952, s. 50-55.
- Selim, Mahmud Rızık, "İkinci Abbasi Halifeliği" (Çev. Ali Aktan), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (1990), s. 357-368.
- Sendübî, Hasan, *Târîhu'l-ihitîfâl bi'l-Mevlidi'n-Nebevî*, Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1948.
- Sever, Mehmet, "14. Yüzyıl Şam Eşariliği: Tâcüddin Sübkî Örneği", *Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu-Eş'arilik- 04-06 Mayıs 2018* (ed. Mustafa Aykaç v.dğr.), Kastamonu 2018, s. 32-45.
- Sever, Mehmet, *Bahrî Memlûkler Dönemi Mezhep Hareketleri (1250-1382)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2017.
- Sevim, Ali, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX (1999), s. 478-479.
- Seyyid, Seyyid Muhammed, "Cevâlî", *DİA*, VII (1993), s. 436-437.
- Smith Jr., John Mason, "'Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure'", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XLVI/2 (1984), s. 307-345.
- Soylu, Fatmanur-Esra Atmaca, "Bahrî Memlûk Sultanlarının Ulemâya ve Halka İkrâm ve İhsanları (648-784/1250-1382)", *Genç Mütefekkirler Dergisi*, IV/1 (2023), s. 16-28.
- Steenbergen, Jo Van, "Appearances of Dawla and Political Order in Late Medieval Syro-Egypt. The State, Social Theory, and the Political History of the Cairo Sultanate (thirteenth-sixteenth centuries)", *History and Society during the Mamluk Period (1250-1517)*, *Studies of the Annemarie Schimmel Research College*, II (2016), s. 51-85.
- Steenbergen, Jo Van, "The Mamluk Sultanate as a Military Patronage State: Household Politics and the Case of Qalâwûnîd Bayt (1279-1382)", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, LVI/2 (2013), s. 189-217.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, Ankara: TTK Yayınları, 1967.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhârî Mısır ve'l-Kâhire* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), I-II, Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1967-1967.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Târîhu'l-hulefâ*, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 2013.
- Şafak, Ali, "Bağy", *DİA*, IV (1991), s. 451-452.
- Şâfi b. Ali b. Abbâs, *Hüsnü'l-Menâkıbi's-sırriyeti'l-müntezea' mine's-Sireti'z-Zâhiriyye* (nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1989.
- Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993.
- Şâzelî, Abdülkadir, *Behcetü'l-'âbidîn bi-tercemeti hâfizi'l-'asr* (nşr. Abdülilâh Nebhân), Dımaşk 1998.
- Şeker, Mehmet, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- Şemseddin Muhammed b. Mahmud İbn Ecâ, *et-Türkî, el-İrâk beyne'l-Memâlik ve'l - Osmâniyyine'l-Etrâk ma'a Rihleti'l-Emîr Yeşbek ed-Devâdâr li-Muhammed b. Mahmud el-Halebî el-Mülakkab bi'bni Ecâ* (nşr. Muhammed Ahmed Dehmân), Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.

- Şücâî, Şemseddin, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun es-Sâlihî ve evlâdih* (nşr. ve Alm. Çev. Barbara Schäfer), Wiesbaden 1985.
- Tâceddin es-Sübkî, Abdülvehhab, *Muidü'n-ni'am ve mübîdû'n-nikam* Makam ve Meslek Ahlâkî (haz. Harun Yılmaz-M.Enes Midilli; ed. Halit Özkan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tâceddin es-Sübkî, Abdülvehhab, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţah Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1964.
- Tanerî, Aydın, "Tavâşi", *DİA*, XV (1997), s. 1-3.
- Tarsûsî, Ebû İshak Necmeddin, *Tuhfetü't-Türk* (haz. Muhammed Usame Omuş), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Tekindağ, Şehabeddin M. C., *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1961.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Berkuk", *DİA*, V (1992), s. 511-512.
- Thorau, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (İng. Çev. P. M. Holt), London-New York: Addison-Wesley Longman Ltd., 1992.
- Tomar, Cengiz, "Şecerüddür", *DİA*, XXXVIII (2010), s. 404-405.
- Tomar, Cengiz, "Tabaka", *DİA*, XXXIX (2010), s. 288.
- Tomar, Cengiz, *Memluk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Troadec, Anne, "Baybars and the Cultural Memory of Bilad al-Sham: The Construction of Legitimacy", *Mamluk Studies Review* XVIII (2014), s. 113-147.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 2011.
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX (1999), s. 538-543.
- Uludağ, Süleyman, "İbnü'l-Fârîz", *DİA*, XX (2000), s. 40-43.
- Uyar, Mustafa, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 2007*, Ankara 2012, s. 3252-3260.
- Uzun, Kâzım, "VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/2 (2020), s. 727-751.
- Uzun, Kâzım, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkînî, Ömer b. Reslân", *DİA*, VI (1992), s. 410-411.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkînî, Sâlih b. Ömer", *DİA*, VI (1992), s. 411-412.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- Ward, Seth, *Construction and Repair of Churches and Synagogues in Islamic Law: A Treatise of Taqî al-Dîn 'Alî b. 'Abd al-Kâfî al-Subkî*, Yale University, 1984.
- Yâfîî, Afîfüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleyman, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, Beyrut-Lübnan 1997.
- Yalçın Mehmet, Fatih, "Memlûk Sultanı Berkuk Döneminde Mezâlîm Davaları", *Eskiye*, XLIII (2021), s. 289-314.
- Yalçın, Fatih, "Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Nâiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250 1382)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/5 (2013), s. 791-810.
- Yalçın, Fatih, *Bahrî Memlûklerde Nâib-i Saltanatlık* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Yalçın, M. Fatih, "Memlûkler Döneminde Bir Ulemâ Ailesi: İhnâî Örneği", *Uluslararası Sosyal*

- Araştırmalar Dergisi*, IX/44 (2016), s. 579-588.
- Yalçın, Mehmet Fatih, "Bahri Memlükler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies*, IX/8 (2013), s. 389-405.
- Yalçın, Mehmet Fatih, *Bahri Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı (1266-1382)*, Konya: Aybil Yayınları, 2015.
- Yaşar, Serkan, *Abbâsîlerin İlk Döneminde İktidar ile Ulemâ Arasındaki İlişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Delâilün'n-Nübüvve", *DİA*, IX (1994), s. 117-118.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, XV (1997), s. 371-375.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İstivâ", *DİA*, XXIII (2001), s. 402-404.
- Yıldız, Hasan, "Osmanlı Medreselerini İslah Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme", *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/1 (2019), s. 407-445.
- Yılmaz, Harun, "Şeyhüşşüüh", *DİA*, Ek-2 (2019), s. 562-563.
- Yılmaz, Harun, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Muhammet, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Saim – Yalçın, Mehmet Fatih, "Memlükler Döneminde Kadınların İlmî ve Sosyal Hayatı: Necmeddin İbn Fehd'in Hocaları Özelinde", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), s. 455-476.
- Yılmaz, Saim-Ayaz, Fatih Yahya, "Memlükler Döneminin Muhalif Tarihçisi Makrizî ve *es-Sülûk* Adlı Eserinde Abbâsî Devleti'ne Dair Eleştiri ve Yorumları", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, LV/1 (2021), s. 189-212.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V (2002), s. 748-756.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler Zamanında Kadın (1250-1517)", *Diyanet İlmî Dergi*, XL/2 (2004), s. 130-144.
- Yiğit, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Yiğit, Rıdvan, "Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde (1285-1341-H. 684-741) Ehl-i Zimmet ve Hristiyan Dünya ile İlişkiler Hakkında Bir Değerlendirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi* VI/4 (2020), s. 1297-1311.
- Yosef, Koby, "Dawlat al-Atrâk or Dawlat al-Mamâlik? Ethnic Origin or Slave Origin as the Defining Characteristic of the Ruling 'Elite in the Mamlûk Sultanate", *Jerusalem Studies In Arabic and Islam*, XXXIX (2012), s. 387-410.
- Yosef, Koby, "The Term Mamluk and Slave Status during the Mamluk Sultanate", *Al-Qantara*, XXXIV/1 (2013), s. 7-34.
- Yûnînî, Kutbüddin Ebü'l-Feth Musa b. Muhammed, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.
- Yusuflî, Musa b. Muhammed b. Yahya, *Nüzhethü'n-nâzır fî sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* (nşr. Ahmed Hu-tayt), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1986.
- Yuvalı, Abdülkadir, "Gâzân Han", *DİA*, XIII (1996), s. 429-431.
- Yücel, Yaşar-Ali Sevim, *Osmanlı Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Yüksel, Musa Şamil, "Arap Kaynaklarında Timur", *Bilgi*, XXXI (2004), s. 85-126.
- Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: TTK Yayınları, 2009.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî haber men ğaber*, I-IV (nşr. Ebû Hâcîr Muhammed es-Saîd), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Muhtâr min Târîhi'bni'l-Cezerî* (nşr. Hu-dayr Abbâs Muhammed Halife el-Minşedâvî), Beyrut 1998.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve ve Feyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 661-670* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1999.

- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Zeylû Târîhi'l-İslâm* (nşr. Mazin b. Salim Bâvezir), Riyad: Dârü'l-Muğni, t.y.
- Zengin, Murat, “Melikü'l-Eşref Âlâeddin Küçük Ali Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi (6 Ağustos 1341-10 Ocak 1342), *Turkish Studies*, XIII/8 (2018), s. 217-230.
- Zeydân, Corcî, *Şeceretü'd-dürr*, Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, t.y.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.